

2023

FÅRÅRET

– En handbok för dig som har får

Höst

Vinter

Sommar

Vår

Förord

Fåråret är tänkt som en handbok och innehåller råd om får- och lammproduktion. Broschyren kan användas som ett kom-ihåg eller ett komplement till mer djupgående skrifter om fårskötsel. För att göra broschyren lättare att använda är innehållet uppdelat i fyra årstider.

Vi har utgått från vårlamning i mars/april och betessläpp i perioden april/maj. Har du lamning lite tidigare eller senare får du anpassa momenten utifrån dina förhållanden. Under varje årstid finns även kortfattade avsnitt om det som är aktuellt vid vinter- och sommarlamning. I skriften finns fördjupningsavsnitt om några viktiga områden som hullbedömning, foder, slaktmognadsbedömning och sjukdomar.

Fåråret är riktad till nya fårägare men vår förhoppning är att även mer erfarna fårägare ska ha nytta av den.

Detta är den femte upplagan av Fåråret. Den ursprungliga idén till handboken togs fram av Sven Jeppson, Kalmar län. Följande upplagor 1999, 2005 och 2010 författades av Jesper Eggertsen, Åsa Lindqvist och Lena Stengärde.

Projektet har finansierats med projektstöd från Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling och Västra Götalandsregionen (MRU 2023-00117).

Europeiska jordbruksfonden
för landsbygdsutveckling. Europa
investerar i landsbygdsområden

Mars 2023

Annelie Carlsson, Agronom, SLU Lena Stengärde, Veterinär, Växa

Tack till:

Jesper Eggertsen, faktagranskning, bilder

Ulrika König, Gård & Djurhälsan, faktagranskning

Victoria Gustafsson, faktagranskning

Anna Andersson, Ann Karlsson, Einar de Wit, Jörgen Olsson, Kerstin Erlandsson,

Lolo Sörelius, Maria Nyberg, Tomas Olsson, bilder

Annika Arnesson som bidragit med sin bildbank.

Foto på omslaget:

Höst - Gotlandstacka med lamm. Fotograf Jesper Eggertsen. Vinter - Suffolk tackor. Fotograf Ann Karlsson.

Vår - Korsningsfår under lamning. Fotograf Annika Arnesson. Sommar - Texellamm. Fotograf Annika Arnesson.

Innehåll

Förord	2
Innehåll	3
Produktionsmodeller	
Generellt	4
Vårnamning.....	4
Vinterlamning	4
Sommarlamning	5
Höstlamning	5
Vinterlamm	5
Hull	6
Höst	
Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion	8
Utfodring	11
Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar	13
Vinter	
Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion.....	14
Utfodring	16
Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar	16
Vår	
Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion.....	18
Utfodring	21
Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar	23
Sommar	
Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion.....	24
Utfodring	26
Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar	27
Lamning	28
Hälsokontroll	29
Sjukdomar	31
Slaktplanering, slaktmognadsbedömning och köttkvalitet	39
Fårstallet	43
Ekologisk fårskötsel	44
Vi arbetar med får	45

Fotograf Maria Nyberg

Produktionsmodeller

Råden utgår från en besättning med vårlamning i mars-april eftersom det är den vanligaste produktionsmodellen i Sverige. Den näst vanligaste produktionsmodellen är vinterlamning, lamning under sommar och höst är mindre vanligt. För varje årstid finns kortfattad information om vinter-, sommar- och höstlamning.

Generellt

Med bra utfodring, god miljö och skötsel läggs grunden för god djurvelfärd med friska får och god ekonomi. Även om besättningen är liten är lönsamheten viktig för att produktionen ska bli hållbar och uthållig. Ta reda på vad din marknad vill ha för produkt och försök uppfylla önskemålen. Planera produktionen, sätt upp mål, följ upp och åtgärda om produktionen inte följer planen.

Rätt skötta och väl utfodrade djur har förutsättningar att producera bra och att vara friska. Det är viktigt att använda rätt mängd och kvalitet på grovfodret till rätt djur och vid rätt tillfällen under fååret. Oavsett produktionsform har växande lamm och tackor under högdräktighet och digivning sina högsta näringsbehov. De behöver det bästa grovfodret med högt näringsvärde liknande det som ges till mjölkkor. För att veta om näringsbehovet är täckt hullbedöms fåren regelbundet och foderstaten korrigeras utifrån resultatet.

Vårlamning

Tackorna lammar under våren, i mars-april. Målet är att slakta lammen under sommaren och hösten. De lamm som inte blir slaktmogna under betessäsongen slutgöds på stall och slaktas som vinterlamm när de uppnått rätt slaktvikt under vintern eller kommande vår. Alla raser kan lamma under våren men för årstidsbundna raser som gute- och gotlandsfår med flera är våren den normala lamningstiden.

Väl hanterade friska djur förenklar det dagliga arbetet.
Fotograf Annika Arnesson

Hantera djuret rätt för att ha god kontroll över djuret när du håller fast eller ska flytta det. En hand under hakan, lyft huvudet lätt och placera andra handen på fårets höft. Dra aldrig i ullen. Fotograf Annika Arnesson

Tackor i god kondition och medelgott hull som ges en foderstat med hög kvalitet på grovfoder och kraftfoder efter behov är en förutsättning för ett lyckat resultat. Tackor och lamm ges ett bete med högt näringsinnehåll och lågt parasittryck. Tackorna behåller därigenom en god mjölkproduktion under laktationsperioden och lammen ges bra förutsättningar att växa. Det är en stor fördel att ha tillgång till återväxtbeten till lammen. Strategisk träckprovstagning och förebyggande rutiner för att minimera angrepp av invärtes och utvärtes parasiter är andra nyckelfaktorer för bra produktion. En möjlig medeltillväxt för lammen är minst 250 gram per dag. Tackorna ska vara i medelgott hull till betäckningen som sker under oktober eller november, antingen på bete eller på stall.

Vinterlamning

Tackorna lammar under december, januari och februari och lammen slaktas innan betessläpp. Vinterlamning kräver stora stallutrymmen eftersom lammen hålls på stall fram till slakt. Sent födda lamm eller lamm som inte växt som förväntat kan slutgödas på försommarbete i maj-juni. I denna produktion används tunga kötttraser som faderraser. Vanliga moderraser är korsningstackor mellan raserna dorset och finull vilket ger en tacka som kan betäckas året runt, föder många lamm och har god mjölkproduktion. Tackor i god kondition och medelgott hull som ges en foderstat med hög kvalitet på grovfoder och kraftfoder är en förutsättning. Lammen behöver tillgång till bra grovfoder och ett kraftfoder med hög proteinhalt i lammkammaren. Om rätt förutsättningar ges kan medeltillväxt för lammen vara minst 350 gram per dag. Tackorna kan släppas ut tidigt på våren och kan med fördel beta magrare naturbetesmarker eftersom de är sinlagda och inte är betäckta ännu. Tackorna ska vara i medelgott hull till betäckningen som sker under sommaren eller tidigt på hösten, antingen på bete eller på stall.

Sommarlamning

Tackorna lammar i slutet av maj till juli. Lamningen sker vanligtvis på bete men det måste finnas möjlighet att ta in tackor med lamm vid behov. Vid lamning utomhus kan det bli problem med rovdjur som räv och korp. Sommarlamning kräver extra mycket tillsyn under lamningsperioden och när lammen är små. Djuren behöver vara vana vid hantering så att de kan flyttas runt till olika betesfällor utan stress. Lammen slaktas under senhösten eller vintern när de är slaktmogna. De flesta raser kan användas vid sommarlamning. Tackorna behöver vara i gott hull vid betessläppning och kunna hålla fortsatt gott hull under digivningen och producera tillräckligt med mjölk så att lammen får en bra start. Beten med högt näringsinnehåll, lågt parasittryck och god betesplanering är förutsättningar för ett lyckat resultat. Det är en stor fördel att ha tillgång till återväxtbeten för att lammen ska bli slaktmogna i tid. Strategisk träckprovstagning och förebyggande rutiner för att hindra angrepp av invärtes parasiter och minska flugor och fästingar är andra nyckelfaktorer för bra produktion. De äldsta och största lammen slutgöds med kraftfoder och kan om de växer minst 275 gram per dag slaktas under senhösten. Mer långsamväxande lamm slutgöds på stall under vintern och slaktas som vinterlamm nästa vår. Tackorna ska vara i medelgott hull till betäckningen som sker under vintern.

Höstlamning

Tackorna lammar i augusti till september. Lamningen sker på stall eller på bete. Om tackorna lammar på bete måste finnas möjlighet att ta in tackor med lamm vid behov. Vid lamning utomhus kan det bli problem med rovdjur som räv och korp. Lamningsperioden utomhus kräver extra mycket tillsyn och djuren behöver vara vana vid hantering så att de kan flyttas runt till olika betesfällor utan stress. Lammen stallas in och slaktas under årets första kvartal. Vanliga moderraser är korsningstackor mellan raserna dorset och finull vilket ger en tacka som kan betäckas året runt, föder många lamm och har god mjölkproduktion. Höstlamning kräver stora stallutrymmen eftersom både tackor och lamm behöver stallas in tillsammans relativt tidigt på hösten. Tackorna behöver vara i gott hull vid lamningen

Ge lammen bästa möjliga förutsättningar. Ge lammen tillgång till lammkammare. Fotograf Annika Arnesson

och kunna hålla fortsatt gott hull under digivningen och producera tillräckligt med mjölk så att lammen får en bra start. Lammen behöver tillgång till kraftfoder i lammkammare. Lammens medeltillväxt måste vara minst 250 gram per dag. Tackorna ska vara i medelgott hull till betäckningen som sker under mars och april.

Vinterlamm

Vinterlamm kan vara vårfödda lamm som inte uppnått slaktmognad innan installning eller sommar- och höstfödda lamm som ska födas upp under vintern. Lammen föds upp på gården eller säljs till specialiserade vinterlammsuppfödare under sensommaren. Vinterlamm föds upp på stall under vintersäsongen och slaktas under det första kvartalet följande år.

Vid vinterlammsuppfödning är det viktigt att gruppera lammen efter kön, storlek och planerad slakttidpunkt. Ju tidigare lammen tas in från höstbetet desto bättre tillväxt kan uppnås. I samband med installning klipps lammen samtidigt som hull och vikt kontrolleras. Träckprov kan tas för att kontrollera parasitstatus. Vaccination mot gasbrand och lunginflammation kan vara aktuellt. Ibland växer lamm mindre under de mörka vintermånaderna och underhållsutfodras under denna period. På våren ökas näringsinnehållet i fodret vilket ger en högre tillväxt.

Vid vinterlammsuppfödning kan invärtes och utvärtes parasiter påverka uppfödningen. Smittsamma sjukdomar, framför allt hosta kan förekomma i lammgrupperna. Lammen kan även ha olika typer av bristsjukdomar. God tillgång till mineralfoder behövs.

Om gården har egna avelsdjur behöver de skyddas från smittor och hänsyn tas till kontrollprogram, till exempel maedi-visnaprogrammet och klövkontrollen. Vid inköp av vinterlamm är det viktigt att isolera djuren vid ankomst och att köpa från så få gårdar som möjligt för att minimera stress och smittspridning. Dessa djur bör hållas i annan byggnad än gårdens egna avelsdjur.

Hullbedöm tackorna minst vid avvänjning, inför betäckning, under lågdräktigheten och vid lamningen. Väg lammen regelbundet. Fotograf Annika Arnesson

Hull

Kontroll av fårens hull är ett verktyg för att avgöra att om djuren har rätt grundförutsättningar för att hålla sig friska och kunna producera. Hull och hullförändringar ger också viktig återkoppling på hur utfodringen fungerar i besättningen.

Hur de olika hullklasserna känns varierar mellan raser och individer. Störst skillnad är det mellan kött-raser och lant-raser. Ullen döljer effektivt fårets hull. För kunna avgöra hullet måste man känna på djuret. Det räcker inte med att titta.

Optimalt hull

Det optimala hullet för livdjur ligger runt hullpoäng 3. Kontrollera hullet på livdjuren ofta, gärna en gång i månaden och sträva efter så liten variation som möjligt under året. Även med optimal utfodring tar det lång tid, 6–8 veckor, för får att öka i hull. För djur i lägre hullklasser tar det ännu längre tid att nå normalhull eftersom invärtes fettdepåer fylls på först, innan hullet förbättras. Kontrollera därför hullet strategiskt inför viktiga händelser.

Strategisk hullbedömning

För avelsbaggen kontrolleras och korrigeras hull i god tid inför betäckning och efter betäckningssäsongen eftersom de ofta minskar i hull under perioden.

För tackor är det viktigt att kontrollera hull i god tid innan betäckning, under dräktigheten, inför lamning, under digivningen och vid avvänjningen. En tacka kan tappa snabbt i hull under digivningen eller om hon blir sjuk. Hullbedömningen och förändringen i hull sedan förra hullbedömning-

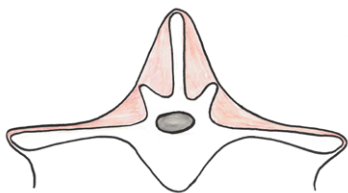
Det går inte att hullbedöma får på avstånd. Ullen döljer om djuren är magra. Känn alltid på dina djur för att bedöma deras kondition. Fotograf Annika Arnesson

en ger svar på hur utfodringen fungerar i förhållande till näringsbehovet. Var noga med att skriva upp hullet för djuren och följ upp utvecklingen. Bästa tiden för korrigering av tackans hull är i perioden efter avvänjningen.

Så här gör du

Hullbedömning görs över ländryggen i området bakom revbenen och framför korset/låret. Ländryggen motsvarar sadeln på slaktkroppen. Viktigast för bedömningen är känslan över tvärutskotten. Tryck handflatan över ländryggen. Låt fingrarna glida över tvärutskotten. Går det att greppa med fingrarna runt, eller få in fingrarna under tvärutskotten? Även hur ryggmuskeln känns bedöms. Gör alltid på samma sätt när vid hullbedömning så att det blir en rutin. Hullbedömning görs på en skala från 1 till 5, där 5 är fet. Skalan går att använda för alla raser men hur långa tornutskotten är kan variera mellan raser. Känn ofta på dina djur för att skapa en minnesbank av hur de olika hullklasserna känns. För en kött-rastacka bör normalhullet vara 3,5 och för en lant-ras 3. Får mår inte bra av att vara för magra eller för feta. Målet är att hålla djuren mellan hullpoäng 2 och 4.

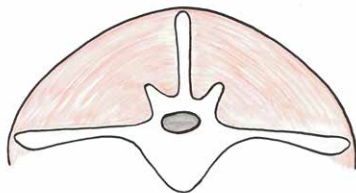
Hullbedömning görs på ländryggen. Gör alltid på samma sätt för att kunna jämföra mellan olika bedömningstillfällen. Fotograf Jesper Eggertsen

Mycket magert får

– hullpoäng 1

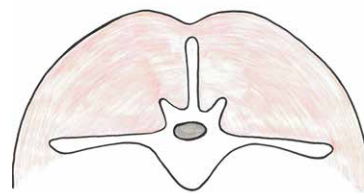
Ryggmuskeln är liten och tunn. Du kan lätt känna tvärutskotten och mellanrummen mellan dem samt sticka in fingrarna under tvärutskotten. Ändarna är endast täckta av hud. Ryggen känns vass och du kan greppa runt tornutskotten. Målet är att aldrig ha får med hullpoäng 1.

Får med medelgott hull

– hullpoäng 3

Ryggmuskeln är fylld, täckt med ett fettlager och ytan är rak eller något rundad. Tvärutskottens ändrar är täckta med ett muskellager och fett. Det går inte att få in fingrarna mellan utskotten men spetsarna känns. Fingertopparna kan fortfarande känna underkanterna på tvärutskotten. Tornutskotten är täckta med muskulatur och fett men går att känna. Hullpoäng tre eller strax över är lagom för tackor vid betäckning, under dräktighet och vid digivning.

Mycket fett får

– hullpoäng 5

Ryggmuskeln är täckt av ett tjockt fettlager och kan vara högre än tornutskotten. Ryggen känns platt, ibland med en mitträdda. Tvärutskotten är täckta av muskler och fett och känns inte. Tornutskotten känns inte. Målet är att aldrig ha får med hullpoäng 5.

Illustrationer Lena Stengärde

Höst

Under september till november läggs grunden för nästa års lamning. Det är en intensiv period med lammvägning, slaktmognadsbedömning, hullbedömning, betäckning och installning. Råden är presenterade utifrån beräknad lamning i månadsskiftet mars/april.

Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion

Lamm till slakt

Väg och slaktmognadsbedöm beteslammen regelbundet under hösten. Lammens tillväxt sjunker under hösten i takt med att betets näringsinnehåll minskar. Räkna inte med högre lammstillväxt på permanenta beten än 1 till 1,5 kg per vecka i augusti/september. Även slaktutbytet sjunker på hösten jämfört med tidigare under sommaren. Vid lägre slaktutbyte behöver lammet väga mer för att slaktkroppen ska väga till exempel 20 kg. Tänk på att tacklamm ofta sätter fett vid lägre vikt än bagglamm. Dela upp lammen i grupper utifrån kön samt om de bedöms bli klara för slakt på enbart bete eller om de behöver extra tillskott för att bli slaktmogna. Är lammen så små att de inte hinner bli klara på bete stallas de in eller säljs vidare för vinterlampsproduktion medan de fortfarande har god tillväxt.

Ungtackor

Välj ut de tacklamm som ska bli avelstackor. Var noga vid urvalet, ta hänsyn till djurens lynne, avelsvärden och exteriör. De ska vara i god kondition och tillräckligt stora. Vid betäckning bör tacklamm väga minst 60 procent av vuxenvikten. För raser som väger 75 kg som vuxna behöver ungtackan väga minst 45 kg vid betäckning.

Köpa in livdjur

Vissa sjukdomar följer med inköpta djur. Var därför restriktiv med att köpa, låna in eller ut livdjur för att minimera risken att få in nya smittor, nya eller resistent parasiter i besättningen. Köp eller låna endast maedi-visna fria djur. Använd till exempel Fåravelsförbundets och Gård & Djurhälsans hälsodeklaration och djurägarförsäkringen avseende fotröta och CODD när du köper, säljer eller lånar livdjur. Isolera alltid nya djur i minst fyra, gärna sex veckor innan de släpps ihop med de egna djuren. Djuren hålls inomhus i eget utrymme och sköts med separat utrustning och i andra kläder än övriga djur i besättningen. Ha gärna några utslagstackor tillsammans med djuren i isoleringen. Då visar det sig tydligare om de nya djuren bär på smitta. Kontrollera att djuren är friska innan du tar hem djuren

Skaffa en våg och följ lammens vikt regelbundet.

Fotograf Annika Arnesson

och under tiden i isoleringen. Undersök klövarna och klövspalterna så att de ser friska ut och fotbada klövarna i 10 % zinksulfatlösning, både i början och i slutet av isoleringen. Ta träckprov för parasitkontroll för mag-tarmparasiter och stora leverflundran. Avmaska och gör en behandlingskontroll 7–14 dagar senare avseende effekten av avmaskningen. Stora leverflundran kräver andra avmaskningsrutiner än mag-tarmparasiter. På Gård & Djurhälsans hemsida finns de senaste råden vid inköp av livdjur och isolering.

Avelsbaggar

Fram till betäckningen kan baggar oftast gå tillsammans i en grupp. Kontrollera baggarna, inklusive könsorganen och hullbedöm minst åtta veckor innan betäckningen. Mål för hullpoäng när betäckningen börjar är 4. För koncentrerad lamning behövs pigga baggar. Räkna med max 40–50 tackor för en bagge äldre än ett år och max 20–30 tackor för en ungbagge yngre än ett år, mindre tackgrupper om du har brunstsynkroniserat. Använd inte en avelsbagge som är så nära släkt som far, bror eller halvbror med tackorna. Vid inavel finns risk för missbildningar, försämrad hälsa och lägre tillväxt hos lammen.

Tackor

Gå igenom tackorna och välj ut vilka som ska betäckas. Kontrollera att tackan har bra tänder och att juveren känns små och mjuka. Slakta tackor som haft juverinflammation (knöliga juver), gamla magra tackor, tackor med tandproblem samt de tackor som inte skött sina lamm väl. Följ upp hullbedömningen som du gjorde vid avvänjningen. Tackorna bör vara i hullpoäng 3 till 3,5 när baggen släpps för betäckning och under hela dräktigheten. Korrigera utfodringen minst åtta veckor innan betäckningen om det

behövs. Är hullpoängen lägre än 2 krävs betydligt längre återhämtningstid.

Kontrollera tackornas hull i god tid inför betäckning. Bygg en enkel hanteringsanläggning av de grindar du använder inomhus under stallsäsongen. Fotograf Annika Arnesson

Klipp fåren:

Tackor och livlamm bör klippas inför betäckningen. Avelsbaggar klippas tidigare, minst någon månad innan betäckningen. Vinterlamm klippas i samband med installning.

En klippstol gör arbetet lättare för den som klipper sina får själv. Både du och fåret kan stå bekvämt. Fotograf Jesper Eggertsen

Gör klövkontroll i samband med klippningen

Kontrollera klövarna och verka vid behov. Välj bort livdjur med avvikande klövform, till exempel bredklöv som är ärftligt. Titta även efter smittsamma sjukdomar som fotröta och CODD. Kontrollera alltid klövhälsan i samband med inköp av avelsdjur eller om du lånar in eller ut djur. Smitta kan även spridas till besättningen via redskap som har kontakt med fåren, till exempel klövsax eller våg.

Brunstsynkronisering av tackor

För att få en koncentrerad lamning kan tackorna brunstsynkroniseras. Vanligen görs detta med bagge. För full effekt måste alla baggar och bagglamm vara utom syn-, hör- och luktaavstånd från tackorna minst sex veckor innan synkroniseringen påbörjas. Baggen (eller baggarna) släpps till tackorna inomhus några dagar. Använd gärna en steriliserad bagge (teaserbagge). Teaserbaggen kan gå kvar med tackorna fram till betäckningen på bete eller på stall.

Flushing av tackor

Genom att öka näringsinnehållet i fodret inför betäckningen går det att öka lammantalet hos tackorna kommande dräktighet. Utfodra tackorna extra från cirka tre veckor innan till tre veckor efter betäckning med 2–3 hekto kraftfoder per dag eller med en fräsch, näringsrik vall med låg andel rödklöver. Undvik att flusha raser som normalt föder många lamm. Feta tackor är svåra att flusha.

Baggen hos tackorna

Betäckning kan göras inom- eller utomhus. Använd en mindre hage där det är lätt att observera djurgruppen om betäckning sker utomhus. För medellamning i månadsskiftet mars/april, släpps baggen till tackorna i början av november. Tackorna går dräktiga fem månader (ca 146 – 150 dagar), se tabell 1. Anteckna datum för när baggen släpps till och tas från tackorna.

Använd gärna baggsele med färgkrita så att du ser att baggen hoppar på tackorna och vilka tackor som brunstar om. Efterbetäck gärna med en annan bagge. Byt färg på kritan i bagselen var fjortonde dag och i samband med baggbytet för att enklare kunna se vilka tackor som brunstar om och vilka som betäcks av den nysläppta baggen. Anteckna gärna vilka tackor som blivit betäckta och när. Vid större betäckningsgrupper och om flera baggar används samtidigt är det bra att ha ett ojämnt antal baggar i gruppen. Bråkar två baggar kan den tredje betäcka.

Tabell 1. Lamningsdatum om tackan går dräktig 147 dagar från betäckningsdatumet.

Betäckningsdatum	1 september	1 oktober	1 november	1 december
Lamningsdatum	26 januari	25 februari	28 mar	27 april

Betäckningsperiodens längd

Ta bort baggen efter ca 5-6 veckor för att få en koncentrerad lamning. Tackorna kommer i brunst ungefär var 17:e dag och de bör ges minst två betäckningstillfällen. Om de har tillgång till bagge minst 5 veckor får även de tackor som brunstat precis innan baggsläpp chansen att bli dräktiga vid två brunster.

Inför installning

Grunda ströbädden i det rengjorda, gärna högtrycktvättade stallet med ett tjockt lager halm innan djuren stallas in. Gör ett överslag för att kontrollera att det finns tillräckligt med ströhalm av god kvalitet för hela stallsäsongen.

Stressa inte tackorna efter betäckningen

De första fyra veckorna efter betäckningen är tackorna känsliga. Stressas de kan dräktigheten avbrytas. Undvik till exempel omgruppering, foderbyten och trängsel vid utfodring under denna tidsperiod.

Gruppering av tackor

Tidigast fyra veckor efter betäckningens slut grupperas tackorna efter hull och ålder för att enklare kunna optimera utfodringen efter djurens behov.

Rastfålla

Fram till lamningen och när vädret tillåter, kan tackorna gå i en rasthage om den är väl-dränerad och torr. När lamningen börjar ska rastfållan stängas av. De nyfödda lammen kan bli sjuka av smittor som finns i rastfållan.

Fotograf Jesper Eggertsen

Utfodring

För att råden ska vara enkla att följa är fodergivor angivna med mängder. Du kan behöva göra justeringar beroende på dina djurs hull, vikt, produktionsnivå och grovfoderkvalitet. Vi har utgått från behovet hos en 75–80 kg tung vuxen tacka, till exempel ett gotlandsfår.

Tillskottsutfodring av lamm med foderautomat. Denna typ av automat går att använda inomhus också. Fotograf Annika Arnesson

Vatten

Fri tillgång till vatten av bra kvalitet är mycket viktigt året runt. Får dricker helst från en vattenspegel. Öppna vattenkar eller flottörvattenkoppar är bra val. Rengör kar och koppar regelbundet, gärna en gång om dagen.

Mineralfoder och salt

Ge fri tillgång till salt och mineralfoder. Var observant på kopparinnehållet i totalfoderstaten beroende på ras. Bland annat texel är känsliga för koppar, lantraser behöver mer koppar för att kunna producera och må väl. Följ rekommendationerna på förpackningen.

Foder- och foderkvalitet

Får kan bli sjuka av både grov- och kraftfoder med ned-satt hygienisk kvalitet. Även höga givor av kraftfoder eller snabba foderbyten kan orsaka till exempel våmstörningar eller gasbrand.. Var noggrann med foderhygien samt hygien vid utfodringsplatserna. Håll foderbordet rent och ta bort spill varje dag. Om fåren fodras utomhus är det bra att flytta utfodringsplatserna ofta så att det alltid är rent och torrt där fåren äter. Utfodra inte med ensilage som är möjligt eller som luktar illa. Använd inte rundbalsensilage från balar där plasten är trasig. Var försiktig med att utfodra ensilage från balar som varit öppnade i några dagar. Ju varmare det är i luften, desto kortare hållbarhet har ensilagebalar. På höst och vår är det inte alltid lämpligt att använda ensilagebalar mer än tre till fyra dagar. När ensilaget tar värme ska det inte användas som foder.

Tillskottsutfodra lamm

På sensommaren och hösten minskar näringsinnehållet i betet med sämre lammtillväxt som följd. Detta går att kompensera genom att tillskottsutfodra med kraftfoder eller grovfoder. Vid kraftfoderutfodring måste lammens våm vänjas vid kraftfodret genom att börja försiktigt med 1 hekto per lamm och dag och sedan öka gradvis med 0,5–1 hekto varannan dag. Bestäm maxgivan utifrån lammens

vikt och tid till slakt eller betäckning men ge dem inte mer än 7–10 hg per lamm och dag. Dela givan på minst två utfodringstillfällen per dag vid totalgivor över 5 hg/dag. Se till att alla lamm har gott om plats att äta samtidigt och fri tillgång till vatten av god hygienisk kvalitet. Efter tillvänjning går det att ge fri tillgång till kraftfoder, men då får det inte bli tomt i krubban eller foderautomaten mellan utfodringarna eftersom lammerna då kan föra sig.

Avelsbaggar

Avelsbaggar ska vara i god kondition med en kroppskondition på 4 poäng när betäckningarna börjar. Det räcker oftast att ge baggar bra bete eller grovfoder, men under betäckningen utfodras de på samma sätt som tackorna. Om tackorna får kraftfoder behöver baggarna tillvänjas till kraftfoder innan de släpps in till tackorna. Börja med 1 hekto per dag cirka 14 dagar innan baggarna släpps in till tackorna.

Utfodring inför betäckning och av lågdräktiga tackor dräktighetens tre första månader

För vuxna tackor i god kondition räcker det med god tillgång till bra bete och efter installning god tillgång till ett medelbra ensilage (ca 10 MJ/kg ts). Ungtackor under ett års ålder behöver ett bättre foder då de fortfarande växer. Följ upp deras vikt och hull regelbundet så att de fortsätter växa och inte stannar av i tillväxt.

Inför betäckningen ges tunna tackor med hullpoäng lägre än 3 ett mycket bra återväxtbete eller grovfoder med högt näringsinnehåll. Hullet bör vara minst medelgott (3 poäng) vid betäckning. Räkna med att det tar 6–8 veckor för att öka hullet med ett poäng. Vid behov ges 2–4 hekto kraftfoder per dag tills de uppnått medelgott hull. Börja med ett hekto, öka gradvis med ett halvt hekto varannan dag tills de är uppe i full giva. Djur i låg kondition ska inte äta upp foderrester som grova hö- eller ensilagestjälkar. Foderrester har lågt näringsvärde och ska slängas.

Undvik att utfodra tackorna med bete eller grovfoder som innehåller stor andel rödklöver sex veckor före och sex veckor efter betäckning. Rödklöver kan innehålla östrogenerna substanser som påverkar fertiliteten negativt.

Analysera grovfodret och beräkna foderstater

Skicka prov på vinterns grovfoder till ett foderlaboratorium för en näringsanalys och för att kontrollera den hygieniska kvaliteten. Gör foderstater utifrån grovfodrets kvalitet för hela stallperioden. Tänk på att ta representativa prover. Skicka prover från olika foderpartier, till exempel förstaskörd och andraskörd. Speciellt viktigt är att analysera de bästa partierna som ska användas under högdräktighet och digivning samt till växande lamm.

Inventera mängden vinterfoder och kontrollera att det räcker hela stallsäsongen

Mängden spill samt grovfodrets näringsinnehåll, fiberinnehåll och torrsubstanshalt har stor betydelse för foderåtgången. Det går åt cirka 400 kg torrsubstans ensilage eller hö per tacka under en stallsäsong medräknat spill och foderförluster.

Väg fodergivan

Minst en gång i månaden eller vid byte av grovfoderparti är det lämpligt att väga fodergivorna för att veta att du ger rätt mängd.

Analysera ditt grovfoder! Viktigast är att analysera de partier du planerar att ge till växande lamm, högdräktiga och digivande tackor. Ta foderprover med provuttagare ur minst tre storbalar och klistra ihop hålen väl efter provtagning med särskild ensilage-tejp (inte silvertejp!). Blanda foderproverna försiktigt och plocka ut ett representativt samlingsprov. Lägg proverna i en plastpåse, pressa ut luften och förslut. Förvara provet fryst tills du skickar det för analys. Titta på ditt analyslaboratoriums hemsida för fullständiga instruktioner. Fotograf Jörgen Olsson

Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar

Får är flockdjur och betar sig normalt så länge de förmår. Det innebär att de döljer sin sjukdom så länge de kan. Var uppmärksam på avvikande beteenden för att upptäcka sjukdom tidigt.

Sjukbox

Ta bort sjuka får från gruppen och isolera dem i en avskild sjukbox så att de är lätta att se till och kan skötas om extra. Då ökar deras möjlighet att bli friska samtidigt som risken att de smittar andra djur minskar.

Invärtes parasiter

Ta träckprov om du misstänker invärtes parasiter, till exempel för att lammen vuxit mindre än väntat eller om tackorna är magra trots bra bete. Konsultera veterinär för tolkning av provsvar och avmaskningsstrategier.

Löss

Kontrollera om fåren har löss. Kliar de sig? Använd en stark lampa när du tittar i pälsen. Löss ses med blotta ögat. Behandla alla får och lamm med medel mot utvärtes parasiter vid samma tillfälle om du hittar löss. Behandla om möjligt efter klippning. Det ger bäst resultat.

Vinterlamning

Under hösten är vinterlammande tackor dräktiga. Bedöm tackornas hull regelbundet. Tackor i god kondition kan klara sig på enbart grovfoder av god kvalitet under september och oktober. Om de går kvar på bete kan de behöva tillskottsfodras med grovfoder och/eller kraftfoder. Magra tackor behöver tillskottsfodras under hösten. I slutet av november, under högdräktigheten, behöver unga tackor, tunna tackor samt tackor som ska ha två eller fler lamm kraftfoder inför lamningen. Genom gruppering av tackorna efter ålder, hull och antal lamm kan fodertilldelningen optimeras utifrån behov.

Lammen som föds i januari-februari behöver skydd mot gasbrand och andra infektioner som orsakas av klostridier. Tackorna vaccineras 8 och 4 veckor före beräknad lamning för de som behöver grundvaccineras så att de överför antikroppar mot gasbrand via råmjölken till lammen. Efter grundvaccination ges en årlig dos till tackorna för att bibehålla vaccinationsskyddet.

Var extra uppmärksam avseende dessa sjukdomar under hösten.

Under avsnittet sjukdomar kan du läsa mer.

- Fluglarver som kan orsaka svårbehandlade sår hos får i alla åldrar.
- Gasbrand med flera sjukdomar som orsakas av klostridier som kan ses som plötsliga dödsfall hos lamm.
- Hosta och lunginflammation som kan drabba får i alla åldrar, till exempel vid installning.
- Urinsten som i första hand drabbar bagglamm och baggar som äter kraftfoder under längre perioder.

Sommarlamning

Under hösten ska lammen avvänjas och samtliga djur ska stallas in. Tackor och lamm kan gå kvar på vallåterväxt under hösten eller stallas in. Tillskottsfodra med grovfoder eller kraftfoder vid betesbrist, om tackorna är magra eller om lammen växer dåligt. Ta träckprov vid misstanke om invärtes parasiter. Vänj av lammen senast i september/oktober och ge dem bra förutsättningar för fortsatt god tillväxt. Lammen kan behöva vaccineras mot gasbrand. Det är särskilt viktigt för de lamm som ska födas upp till slakt redan under hösten. Övriga lamm föds upp som vinterlamm, vilket kräver gott om stallutrymme.

Vinter

December till februari är en lugnare period under fåråret men det är viktigt att förbereda inför lamningen. Råden är presenterade i tidsordning utifrån beräknad lamning i månads-skiftet mars/april.

Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion

Betäckning

Ta bort baggen ca 5-6 veckor efter baggsläpp för att få en koncentrerad lamning. Använd gärna baggsela med krita under betäckningen och anteckna när tackorna blir betäckta.

Ta bort avelsbaggen

För att slippa sena eller oväntade lamningar samt för en mindre farlig arbetsmiljö bör du inte ha kvar baggen bland tackorna efter betäckningen. Har du flera baggar kan de gå i en separat baggbox. Ställ dem mycket trångt när de släpps ihop så de inte får utrymme och kraft att stängas hårt. Detta minskar risken för att de skadar eller i värsta fall stänger ihjäl varandra. När de accepterat varandra, vilket kan ta några dagar, ges de större utrymme. Om du har en bagge ska han normalt ha sällskap. Det räcker med något enstaka djur, till exempel teaserbagge, bagglamm eller en lågdräktig tacka. På Jordbruksverkets hemsida finns aktuella regler för hur avelsbaggar får hållas.

Baggselen gör att det är tydligt vilka tackor baggen hoppat på. Det finns olika kriterier anpassade för olika temperaturer. Använd en som är lagom mjuk för rådande väderlek.
Fotograf Anna Andersson

Baggen efter betäckningssäsongen

Ta väl hand om baggen efter betäckningen. Kontrollera hull och allmäntillstånd samt ge honom bra foder och vatten.

Hullbedöm

Känn igenom tackorna cirka 3 månader innan lamning. Öka näringstillförseln med bättre grovfoder eller kraftfoder om det är risk att hullpoängen är lägre än 3 till 3,5 poäng vid lamning. Om tackorna är ojämna i hullet kan en lösning vara att flytta tunna tackor till en egen grupp där de kan få tillskotts foder.

Klipp, avlusa och verka

Klipp fåren 1–2 månader före beräknad lamning. Om tackor i gott hull fryser kan de hålla värmen genom en väl fungerande djupströbädd, extra mycket strö och genom att öka ämnesomsättningen. Det gör de genom att öka foderintaget av framför allt grovfoder som de behöver ha i fri tillgång. Tunna djur med lågt hullpoäng är känsligare för kyla. Avvakta med att klippa tackorna vid långvarig och sträng kyla. Kontrollera om fåren har ohyra. Om de har löss bör du avlusa alla får när de är nyklippta. Vid behov, verka klövarna i samband med klippningen.

Ha respekt för baggar. Även snälla baggar kan bli farliga när de går med sin tackflock eller när de blir äldre.
Fotograf Einar de Wit

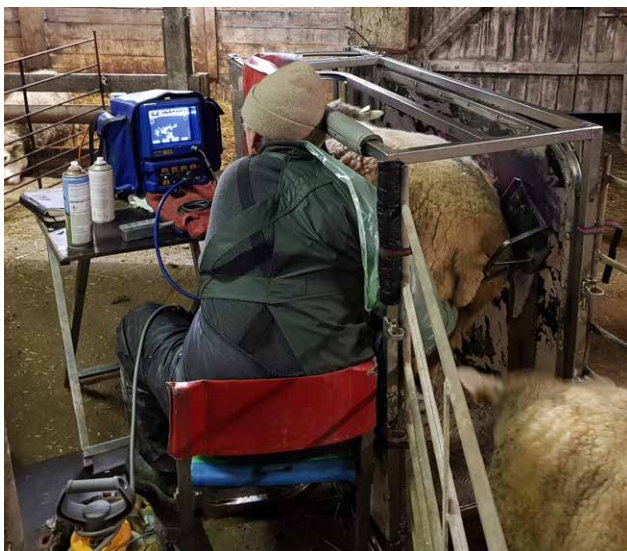

Rastfålla

Fram till lamningen och när vädret tillåter, kan tackorna gå i en rasthage om den är väl-dränerad och torr. När lamningen börjar ska rastfållan stängas av. De nyfödda lammen kan bli sjuka av smittor som finns i rastfållan.

Dräktighetsundersök tackorna genom skanning

Skanning görs med ultraljud vid 40–80 dagars dräktighet. Att veta antalet foster underlättar vid foderstyrning, gruppering och vid lamning. Tomma tackor kan slaktas ut tidigt för att inte ta upp stallplats och förbruka foder eller släppas till baggen för att lamma vid annan tidpunkt på året. Om de inte slaktas utan behålls för att ges en chans till ska de inte utfodras som de dräktiga tackorna för då blir de feta.

Gruppera dräktiga tackor

Gruppera tackorna efter ålder, skanningsresultat och hull. Även en mindre besättning har stor nytta av att dela tackorna i åtminstone två-tre grupper. En grupp kan vara äldre tackor i gott hull med två foster. Magra tackor och tackor som ska få många lamm har alla högt näringsbehov och kan gå tillsammans i en grupp. Ungtackor som kommer att lamma när de är ca ett år gamla kan med fördel hållas separat. De är ranglåga och har högt näringsbehov då de både är dräktiga och fortfarande växer.

Ströbädden

Ströa tillräckligt så att det alltid är torrt och rent på ytan i ströbädden. Gödsla aldrig ut delar av ströbädden när djuren vistas där. Nere i bädden kan det finnas sjukdoms-spridande bakterier som fåren kan bli sjuka av. Flytta djuren tillfälligt till ett annat utrymme om du behöver gödsla ut under stallsäsongen. Var noga med att vädra ur stallet och ströa ordentligt innan du släpper tillbaka djuren.

*Skanning av tackorna är ett ovärderligt hjälpmedel för att gruppera och utfodra rätt. Vid lamning är det en trygghet att veta hur många lamm tackan förväntas få även om man inte kan lita helt på skanningsresultatet.
Fotograf Einar de Wit*

Utfodring

Öka näringstillförseln enligt den beräknade foderstaten till tackorna under högdräktigheten.

Högdräktigheten omfattar de sista två månaderna före lamningen. Fostren växer snabbt och tackornas näringsbehov av både energi och protein ökar kraftigt. Tänk på att ju sämre näringsvärde grovfodret har, desto större mängd kraftfoder behöver tackorna och desto mer protein ska kraftfodret innehålla. Med enbart spannmål som kraftfoder är det mycket svårt att täcka tackornas behov av protein.

Påbörja våmmens tillvänjning till kraftfoder genom att ge något hekto per dag. Även om tackorna är näringsförsörjda under högdräktigheten med bra grovfoder bör våmmen vänjas vid kraftfoder senast två veckor innan första möjliga lamningstidpunkt.

Kontrollera fodergivan

Väg fodergivan någon gång i månaden, gärna oftare för att veta att fodertilldelningen är som planerad.

Mineralfoder

Välj ett mineralfoder som är avsett för dräktiga och digivande tackor som innehåller tillräckligt mycket E-vitamin och selen, gärna i form av selenjäst och fodra enligt tillverkarens rekommendationer. Ge tackorna fri tillgång men kontrollera åtgången genom att följa upp verklig konsumtion jämfört med förväntad konsumtion. under till exempel en vecka. Var noga med att hålla mineralfodret rent och torrt.

Vatten

Alla djur ska ha god tillgång till vatten. Vattnet ska ha samma hygieniska kvalitet som det du själv dricker. Rengör vattenkoppen eller vattenhinken dagligen.

Ge växande lamm, högdräktiga och digivande tackor det bästa ensilaget. Fotograf Annika Arnesson

Avelsbaggen

Är avelsbaggens hullpoäng under 3 efter betäckningssäsongen behöver han ett bra grovfoder med högt näringsvärde tills han är i medelgott hull, hullpoäng 3. Det bör inte ta mer än 6–8 veckor för baggen att öka ett hullpoäng. Är han i mycket dåligt hull eller om grovfodret inte är tillräckligt bra kan han ges tillskott av kraftfoder. Det finns risk för urinsten vid utfodring av kraftfoder till baggar. Se till att han har fri tillgång till vatten, salt och mineralfoder. När baggen uppnått medelgott hull utfodras han i fri tillgång med grovfoder med lägre näringsinnehåll. Om du har flera betäckningsomgångar per år behöver avelsbaggen snabbare återhämtning till rätt hull för att fungera optimalt i kommande betäckningsomgång.

Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar

Får är flockdjur och betar sig normalt så länge de förmår. Det innebär att de döljer sin sjukdom så länge de kan. Var uppmärksam på avvikande beteenden för att upptäcka sjukdom tidigt.

Sjukbox

Ta bort sjuka får från gruppen och isolera dem i en avskild sjukbox. Då ökar deras möjlighet att bli friska samtidigt som risken att de smittar andra djur minskar.

Rengör vattenkoppen eller karet ofta. För att undvika sjukdomar är det viktigt att ströbädden är torr och ren även runt koppen eller karet. Fotograf Annika Arnesson

Vaccination mot gasbrand och andra klostridioser

Det finns vaccin som ger skydd mot klostridioser och vaccin som även ger skydd mot vissa sorters lunginflammation. Vad som bör användas beror på besättningens förutseende. Vaccin är receptbelagt. Diskutera val av vaccin med din veterinär och beställ vaccin i god tid. Du får vaccinera själv i din besättning om du vill. Alla avelsdjur, baggar, tackor och livlamm som inte är vaccinerade tidigare grundvaccineras två gånger. Om djuren vaccinerades förra året ska endast livlammerna vaccinerats två gånger. Vid det andra vaccinationstillfället vaccineras alla avelsdjur. Den första vaccinationen görs 6–8 veckor före beräknad lamning. Den andra vaccinationen görs efter 4–6 veckor, men 2–4 veckor före beräknad lamning. Räkna baklänges från första möjliga lamningstidpunkt och välj lämpliga vaccinationstider.

Selen och E-vitamin

Brist på selen och E-vitamin kan göra att lammen föds svaga eller dör. De kan också få muskeldegeneration eller andra hälsostörningar under lammperioden. Från 8 veckor innan beräknad lamning behöver du ge extra tillskott av E-vitamin och selen till tackorna för att de nyfödda lammen ska få en bra start. Ofta räcker det med ett mineralfoder med förhöjd halt av selen och E-vitamin för högdraktiga och digivande tackor, men extra selen kan även ges på andra sätt, både till tackor och till lamm. Samråd med veterinär eller foderrådgivare.

De flesta raser faller inte ullen själva. För att djuren ska må bra oavsett produktionsform måste de klippas minst en men helst två gånger per år. Fotograf Lolo Sörelius

Var extra uppmärksam avseende dessa sjukdomar under vintern.

Under avsnittet sjukdomar kan du läsa mer.

- Hosta och lunginflammation som kan drabba får i alla åldrar, till exempel vid installning.
- Listeria som orsakar svårbehandlade sjukdomar med olika symptom, till exempel balansrubbingar och aborter hos får.
- Löss som orsakar klåda och otrivsel hos får.
- Ulltapp hos tackor som kan bero på flera olika saker som proteinbrist i fodret och kyla.
- Urinsten som i första hand drabbar bagglamm och baggar som äter kraftfoder under längre perioder.

Vinterlamning

Det är dags för lamning. Hullbedöm tackorna och anpassa utfodringen efter hull och lammantal. Ge lammen en egen ätplats i lammkammaren där du ger dem grovfoder av hög kvalitet, smakligt kraftfoder med hög proteinhalt och vatten. Vid avvänjningen av lammen måste de vara väl tillvanda vid grovfoder och kraftfoder. De bör vara sex till åtta veckor gamla och väga mer än 20 kg. Lamm som ska bli slaktmogna under stallperioden behöver fri tillgång till kraftfoder. Ge dem färdigfoder eller spannmålsblandning med proteinfoder. Slaktmognadsbedöm snabbväxande lamm minst varannan vecka gärna oftare då speciellt tacklammen riskerar att sätta fett tidigt. Glöm inte att ge lammen tillgång till salt och mineralfoder.

Kontrollera tackornas hull och juver efter avvänjningen, gruppera och korrigera foderstat. Anteckna de tackor som har förändringar i juvret.

Om lammen som föds under vintern går ut i rastfålla ska den vara ren och tackorna ska inte ha vistats där tidigare under stallperioden. Helst bör det inte varit några får alls i rastfållan under det senaste året. Det är bra att ha två rastfållor att växla mellan vartannat år om man vill ta ut lammen. Stallet behöver vara rymligt och ljust. Ströa rikligt!

Sommarlamning

Ge tackorna bra grovfoder efter avvänjningen så att de är i medelgott hull inför betäckningen i januari-februari. Det tar minst 6–8 veckor för dem att öka ett hullpoäng vid fri tillgång till bra grovfoder. Flusha eventuellt för att få fler foster.

Vår

Mars till maj är en intensiv och viktig period med både lamning och betessläpp. Lamm som får en bra start med välnärda mödrar och god skötsel kan utnyttja sin fulla potential. Råden är presenterade utifrån beräknad lamning månadsskiftet mars/april.

Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion

Anteckna för att komma ihåg

För anteckningar om lamningarna, hur tackorna fungerar, om lammen inte är pigga eller annan viktig information i Fårägarens fickbok, Elitlamm, telefonen eller på annat sätt. Uppgifterna underlättar beslut om vilka tackor som ska utgå och vilka lamm som ska läggas på till avel.

Håll ströbädden torr

När det finns unga lamm är det särskilt viktigt med en torr ströbädd för att undvika att fåren kommer i kontakt med smittämnen som kan finnas i ströbädden. Ju högre djurbeläggning desto oftare behövs strö. Ströa hellre en mindre mängd flera gånger i veckan än sällan och mycket.

Villkorad läkemedelsanvändning

Om du går en kurs i villkorad läkemedelsanvändning kan du avtala med din veterinär om att ha tillgång till läkemedel för behandling av vissa sjukdomar under tiden runt lamningen när flest sjukdomsfall uppstår.

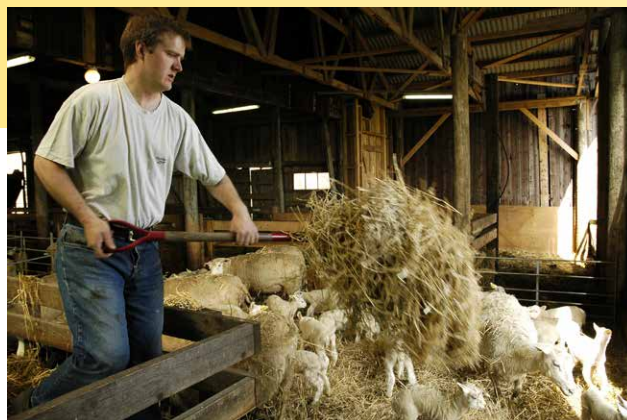
Hullbedöm tackorna

Känn på tackorna regelbundet för att kontrollera att de har rätt hull. Tackorna bör vara i hullpoäng 3 till 3,5 under hela dräktigheten. Korrigera foderstaten om det behövs. Under digivningen är det normalt att tackor minskar i hull men sträva efter att hålla denna minskning så liten som möjligt, max ett hullpoäng, men gärna mindre. Ungtackor bör väga ca 80 procent av vuxenvikten efter lamning.

Rastfålla

Tackor som lammat och deras lamm kan få tillgång till rastfålla om den är väl-dränerad och torr och inte har använts av får det senaste året. Försök ordna med två rastfållor där den ena kan vila det år den andra används. Dålig hygien, parasiter och smittämnen i rastfållan kan orsaka sjukdom och dödsfall hos lammen.

En lamningsbox bör vara minst 1,5 meter x 1,5 meter. Placera vattenhinken högt så lammen inte ramlar i och drunknar. Fotograf Einar de Wit

Ströa ofta för att det ska vara torrt och rent hos fåren. En god tumregel är att om gödsel fastnar på stövlarna är det dags att ströa. Fotograf Einar de Wit

Gruppering av tackor

Håll tackor med lamm i en grupp och tackor som ännu inte har lammat för sig. Det underlättar tillsynen, minskar risken att lamm diar från olammade tackor och sänker smitt-risken från äldre lamm till nyfödda lamm.

Lamningsboxar

Det behövs minst en lamningsbox per fem tackor, fler om du har en koncentrerad lamning. Ett riktvärde för tid i lamningsboxen är en dag per lamm men förstalammare eller tackor som inte är pigga kan behöva längre tid. Släpp inte ut tackor och lamm i gruppen innan du ser att det fungerar bra i lamningsboxen. Banden mellan tackan och lammet ska vara väl etablerat och tackan ska ha kommit igång att äta och dricka. Ibland är det bra att släppa ihop några tackor och deras lamm i en mindre grupp innan de släpps vidare ut i den större gruppen. För att underlätta tillsynen och se att inget lamm tappas bort av sin mor kan tackorna med sina respektive lamm märkas med färg så att det går lätt att se vilka djur som hör ihop.

Flytta in tackan i lamningsbox

Flytta in tackan i lamningsbox när hon är igång med lamningen så att hon får lamma i fred. Ibland är det bättre att stänga in lammande tackor provisoriskt med grindar där de börjat sin lamning och flytta över dem till lamningsbox när lamningen är avslutad. Tackor som har lammat i gruppen följer ofta med in i lamningsboxen om man går baklänges och bär lammen framför huvudet på dem.

Övervaka lamningen och hjälp till i tid

Under den mest intensiva lamningsperioden behövs mycket tät övervakning på plats i stallet eller via kamera. Om tackorna är skannade vet du hur många lamm tackan ska få. Ingrip i tid om något verkar onormalt. Hjälp till vid lamningen om tackorna inte gör framsteg under utdrivningsfasen eller om du misstänker att något är fel.

Var noga med hygien. Tvätta alltid tackorna runt blygden och dina armar och händer. Använd handskar. Dina naglar ska vara kortklippta. Läs mer om lamning under avsnittet lamning.

Kontrollera tackornas allmäntillstånd och juver direkt efter lamningen

Kontrollera att tackan är alert och kan resa sig och gå runt i lamningsboxen. Känn på juvret så att det inte är hårt eller spänt och att det kommer mjölk i båda spenarna. Ibland kan tackor ha hårda vaxproppar i spenarna som lammen har svårt att suga bort. Ta bort vaxpropparna genom att mjölka tackan. Tackan kan även ha en juverinflammation, tät spene eller ett spänt juver så att lammen inte kan dia.

Foder och vatten till den nylammade tackan

Erbjud tackan ljummet vatten direkt efter lamningen. Se till att hon kommer igång att äta inom några timmar efter lamningen. Titta på hur tackan betar sig mot lammen. Ungtackor behöver ibland längre tid för att acceptera lamm än vad äldre, mer rutinerade tackor behöver.

Råmjölk till de nyfödda lammen

Alla lamm i kullen behöver råmjölk inom 2–3 timmar, gärna direkt vid lamningen. Lamm föds med liten näringsreserv och utan motståndskraft mot smittsamma sjukdomar. Råmjölk är varm och energirik och gör att lammet får en bra start. Den innehåller även antikroppar som skyddar lammen mot infektioner de första veckorna innan deras eget immunförsvar är moget. Identifiera risklamm som riskerar att inte få i sig tillräckligt med råmjölk, till exempel lamm med hög eller låg födelsevikt, lamm i stora kullar, svaga lamm eller lamm från tackor som är sjuka eller magera. Ge dessa risklamm ett första mål råmjölk på 50–150 ml direkt efter födseln i flaska eller med sond. Ett lamm som kurar och skjuter rygg och är kallt i munnen om du sticker in ett finger signalerar att det inte mår bra. Ålder på svaga lamm tillsammans med symptom och kroppstemperatur ger viktiga ledtrådar om hur svaga lamm bör behandlas. Normal kroppstemperatur för lamm är 39–40 grader. Ofta har det inte fått tillräckligt med mjölk men även andra orsaker, till exempel kyla, att lammen är blöta eller sjuka kan ge samma beteende. Du kan rädda livet på svaga lamm som inte diat genom ett snabbt ingripande. Ge råmjölk genom sondmatning. Be din veterinär att visa dig hur du sondmatar. Lammen kan även behöva annan hjälp, till exempel att värmas upp eller läkemedel.

Ett lamm som kurar, skjuter rygg och är kallt i munnen signalerar att det mår inte bra. Lammet behöver hjälp mycket snabbt eftersom dess näringsreserver är små. Fotograf Einar de Wit

Extra selen och E-vitamin till lamm

Nyfödda lamm och lamm med snabb tillväxt kan behöva extra selen och E-vitamin. Det finns preparat som ges via munnen. Konsultera din veterinär om behov föreligger.

Tackor som inte vill ha sina lamm

Tackor i normalt hull som inte tar hand om sina lamm bör sättas upp på slaktlistan. Är tackan tunn vid lamningen, varit sjuk eller haft svår lamning kan det vara orsaken till att hon väljer bort ett eller flera lamm i syfte att orka föda upp resten av kullen.

Adoption av lamm

Ibland behöver ett lamm en ny mor om tackan dött, inte tagit till sig lammet eller att kullen varit för stor. Det finns god chans att lyckas med adoption om den görs i samband med lamningen, vilket är ytterligare ett gott skäl till att skanna tackorna. Välj en tacka som endast ska få ett eget lamm som fostermor. Försök ge den lammande tackan fostrelammet strax innan hon föder fram sitt eget. Blöt ned hela lammet, även huvudet, med ljummet vatten och bind försiktigt ihop lammets ben för att efterlikna rörelserna hos ett nyfött lamm. Om tackan redan fött sitt eget lamm används fostervätska och efterbörd för att smörja in det lamm som ska adopteras.

Om adoption inte är ett alternativ kan napplammen födas upp på mjölkersättning tillverkad av komjölk med gott resultat. Det är viktigt att även napplamm får råmjölk vid födseln. Fotograf Annika Arnesson

Värmelampa

Använd värmelampa för att ge tillskottsvärme till små eller svagfödda lamm. Då ökar chansen att fler lamm överlever. Tänk på brandrisken och elsäkerheten, fåren ska inte nå elsladden och lampan ska vara säkert upphängd.

Håll extra uppsikt över tackor och nyfödda lamm de första dygnet

Fortsätt att titta till lammen några dagar efter lamningen så att allt fortsätter att vara bra. Se till att tackorna tar hand om lammen. Kontrollera att lammen får dia och verkar bli mätta. De första dygnet äter och sover lammen. Ett nöjt lamm är ofta tyst, lägger sig och vilar, är nära tackan och sina kullsyskon, rör sig ledigt och kurar inte ihop sig. Ett tecken på att lamm inte får tillräckligt med mjölk är att de försöker dia ofta, verkar oroliga och söker uppmärksamhet. Känn på juvret så att det inte är hårt eller spänt, det kan betyda att tackan inte låter lammen dia eller att hon har juverinflammation. Om det är många lamm i kullen kan mindre kullsyskon bli utkonkurrerade av de större och få för lite mjölk.

Lamm som är sjuka, eller vars mamma är sjuk, behöver tillskottsutfodras via nappflaska eller ibland sondmatas. Se till att de har det varmt och dragfritt och gärna en värmelampa. Sjuka lamm behöver snabb behandling. Kontakta veterinär om de har feber.

Öronmärk lammen

Märk lammen inom ett par dagar efter lamningen innan de lämnar lamningsboxen. Öronbrickan ska sättas i den inre, övre delen av örat. Beställ öronmärken minst en månad innan lamning.

Gör i ordning lammkammare

I lammkammaren kan lammen ligga och vila samt äta. Lamm som föds tidigt på säsongen behöver fri tillgång till kraftfoder och mineraler i en lammkammare. Ge dem även vatten och hö eller ensilage av god näringsmässig och hygienisk kvalitet. Var noga med att foder och vatten byts dagligen.

Gruppera lammade tackor

Gruppera tackorna efter hull och lammantal efter lamningen. Det är också bra om åldersspridningen på lammen är så liten som möjligt. Det underlättar utfodring och skötsel samt ger möjlighet till mer välmående tackor och lamm.

Träckprov på tackor innan betessläpp

Haemonchus (stora magmasken) kan orsaka blodbrist hos tackor. Ta träckprov från andra halvan av april och framåt, men innan djuren släpps på bete. Rådgör om antal djur som ska provtas och resultatet med veterinär och avmaska vid behov tackorna före betessläpp.

Slaktplanering och slaktanmälan lamm och tackor

Med utgångspunkt från när lammen är födda och hur mycket de brukar växa görs en tidig slaktplanering och en preliminär slaktanmälan. Den kan korrigeras senare under säsongen.

Betessläpp

Släpp djuren på bete med lågt parasittryck så snart vädret tillåter och vårgräset börjar komma.

Träckprov på lamm under tidig betessäsong

Om du släpper lammen på permanenta beten med övervintrande parasitsmitta, rådgör med din veterinär om optimal provtagningstidpunkt för träckprov. Vanligen är det lagom att ta prov på lammen 6–8 veckor efter betessläpp. Rådgör om antal djur som ska provtas och resultatet med veterinär och avmaska vid behov.

Avelsbaggar

Låt baggarna gå i en egen fålla med bete av medelkvalitet. Om du har en bagge får han inte gå själv. Om han får sällskap av en eller flera tackor kan de bli dräktiga även vid denna tid på året.

Placera öronmärket mitt i örat med dess släta del på utsidan av örat. Det minskar risken för att märket ska fastna i inredning eller i fårstaket. Fotograf Lena Stengärde

Utfodring

För att råden ska vara enkla att följa är fodergivor angivna med exakta mängder. Du kan behöva göra justeringar beroende på dina djurs produktionsnivå och grovfoderkvalitet. Vi har utgått från behovet hos en 75–80 kg vuxen tacka, till exempel Gotlandsfår.

Väg fodergivan

Väg fodergivan minst en gång i månaden för att veta att rätt mängd ges.

Tackornas utfodring före lamning

Ge tackorna fri tillgång till näringsrikt och spätt grovfoder, se tabell 2. Beräkna en foderstat utifrån grovfodrets kvalitet och djurens behov. Om grovfodret är av medelkvalitet är ett riktmärke att kraftfodergivan för en vuxen tacka som förväntas få tvillingar bör vara uppe i 4–5 hg om dagen vid lamning. Tackor med tre eller fler foster behöver mer kraftfoder. För bättre foderutnyttjande delas kraftfodergivan på två utfodringstillfällen vid dagsgivor över 5 hg. Om du inte vet hur många lamm tackan bär på, räkna med att äldre tackor bär på två foster och att ungtackor bär på ett foster. Ungtackor behöver extra foder eftersom de fortfarande växer och är dräktiga.

Utfodring i lamningsboxarna

Se till att tackorna har fri tillgång till friskt vatten, det näringsmässigt bästa och mest smakliga grovfodret och kraftfoder i lamningsboxarna. Placera vattenhinken högt för att minska risken för att lamm drunknar.

Tackornas utfodring efter lamning

Efter lamningen finns större utrymme i bukhålan och tackan kan äta mer grovfoder. Ge tackorna fri tillgång till det bästa och spädaste grovfodret. Det går åt minst 2 kilo hö eller 6 kilo ensilage (33 procent torrs substans) per tacka och dag. Om fodret är grovt eller vid mycket foderspill krävs mer grovfoder. Är fodret grovt ska djuren inte tvingas äta upp foderresterna innan de får nytt foder. De lämnar inte fodret för att de är kräsna. Resterna har mycket lågt näringsvärde och högt fiberinnehåll vilket minskar djurets ätkapacitet och därmed deras näringsintag.

Tillskott av kraftfoder behövs nästan alltid för att äldre tackor med två eller fler lamm ska kunna producera mycket mjölk utan att själva blir alltför tunna. Ungtackor med ett lamm kan behöva extra tillskott av kraftfoder för att både kunna växa och ge di. Öka med ett halvt hekto kraftfoder per dag upp till rätt giva. Dagsgivan beror på grovfodrets kvalitet och antalet lamm.

Om det inte finns en beräknad foderstat utifrån grovfodrets näringsinnehåll är en tumregel vid medelkvalitet på grovfoder att ge minst 5 hg kraftfoder per diande lamm. Maximal giva är ca 1,5 kg kraftfoder per tacka och dag. Dela givan på minst två utfodringstillfällen per dag vid dagsgivor över 5 hg per dag. Använd en väl sammansatt kraftfoderblandning som täcker tackans behov av både energi och protein. Utfodring med enbart spannmål täcker sällan tackans proteinbehov. Följ noga tackornas förändring i hull och justera foderstaten utifrån hullbedömningen. Djuren ska alltid ha fri tillgång till mineralfoder och salt.

Tabell 2. Olika grovfoderkvaliteter och vilka grupper av djur de passar till. Utgå från foderstatsberäkning för tillskottsutfodring med kraftfoder.

Grovfoderkvalitet	Lämplig för	Timotej, utvecklingsstadie vid skörd	Omsättbar energi MJ/kg ts	Råprotein g/kg ts	Fiber NDF g/kg ts
Bra	Digivande tackor med flera lamm, snabbväxande lamm	Begynnande ax/vippgång	>11,0	160–190	410–460
Medel	Högräktiga tackor, tackor med ett lamm	I ax/vippgång	10,6	130–150	480–530
Lågt	Lågräktiga, vuxna tackor i gott hull	Efter blomning, gräs i fröstadie	9,7	90–120	>550

Källa: Gård & Djurhälsan

Foder i lammkammare

Ge lammen vatten och bra hö eller ensilage med hög torrsubstanshalt samt fri tillgång till kraftfoder, mineralfoder och salt i lammkammaren. Ge gärna färdigfoder för att alla lammen ska få ett homogent och allsidigt sammansatt foder. Vid utfodring med en blandning av spannmål och proteinfoder finns risk att de starkaste lammen plockar ut proteinfodret och lämnar spannmålen till de svagare. Ge lammkraftfoder med förhöjt saltinnehåll för att minska risken för att bagglammen ska få urinsten.

Avelsbaggens utfodring

Baggen utfodras med grovfoder med lägre näringsinnehåll i fri tillgång om han är i medelhull. Se till att han har god tillgång till vatten, salt och mineralfoder. Kontrollera baggens hull och hälsa regelbundet.

Vatten

God tillgång till vatten av bra kvalitet är mycket viktigt året runt. Öppna vattenkar eller vattenkopp med flottör är bra val eftersom får föredrar att dricka från en öppen vattenspegel. Kontrollera kar och koppar en gång om dagen och rengör vid behov. Det går åt mer vatten under mjölkproduktionen. En digivande tacka kan dricka mer än 10 liter om dagen. Är grovfodret torrt, eller vid höga kraftfodergivor går det åt betydligt mer dricksvatten. Stäng ifrån diken eller andra större och stillastående vattensamlingar i rastfållan eller på betet då fåren gärna dricker vatten ur dem och kan bli sjuka.

Mineralfoder och salt

Ge fri tillgång till salt och rätt mineralfoder. Utgå från foderstatsberäkning eller tid på året vid val av mineralfoder och mängd som ska gå åt per djur i gruppen. Kontrollera regelbundet åtgången genom att följa upp verklig åtgång jämfört med förväntad åtgång under till exempel en vecka.

Mineralfoder och salt måste hållas rent och torrt. Placera automaten tillsammans med vatten eller på annat lämpligt ställe så att fåren går dit. Fotograf Annika Arnesson

En lammkammare är ett ombonat, dragfritt och rent utrymme som endast lammen har tillgång till. Där kan de ligga och vila samt äta. Fotograf Annelie Carlsson

Betesplanering, betesfällor och rotation

Dela in betesmarkerna i fällor och alternera mellan dessa. Detta är gynnsamt både för betestillgång och för att minska parasitmitta. Planera betesrotationen så att djuren har tillgång till bra bete under hela säsongen. I början av säsongen kan ett riktvärde vara att ha minst tre fällor i rotation. Djuren bör flyttas minst en gång i veckan och betet behöver vila ca två till tre veckor innan nästa betning. Skörda överskottsbete som hö eller ensilage.

Gräsets tillväxttakt och näringsinnehåll är högst på våren och minskar sedan under betessäsongen samtidigt som djurens näringsbehov ökar. Förvuxet bete är dåligt fårbe- te och ger inte tillräckligt med näring till digivande tackor, växande lamm eller tunna tackor. Överskatta inte betestillgången eller gräsets näringsvärde. Från mitten av juli be- hövs minst ytterligare en fälla, till exempel en vallåterväxt. Varje fårägare måste pröva sig fram till lämpligt antal tack- or till sin betesareal och hur den bäst utnyttjas beroende på årsmånen.

Betessläpp

Släpp ut tackor med lamm på beten som har så lågt para- sittryck som möjligt. Beten som inte betats förra betessä- songen och under kringliggande vintrar anses som para- sitfria. Beten som inte betades av får under den senare halvan av förra betessäsongen bedöms ha lågt parasit- tryck.

Övergångsutfodring vid betessläpp

Det är en fördel med tidigt betessläpp och att tillskottsut- fodra med grovfoder och kraftfoder på betet. Då blir över- gången till bete så mjuk som möjligt. Tänk på att foder- platsen lätt blir upptrampad och förorenad av foderspill och gödsel. Placera gärna foderplatsen högt och torrt och flytta den ofta. Gör rent runt foderplatsen varje dag.

Se till att alla djur kan äta kraftfoder samtidigt. Minska kraftfodermängden succesivt under 1–2 veckor, beroende på betestillgången. När vårbetet har blivit frodigt behövs inte kraftfoder eller grovfoder längre.

Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar

Får är flockdjur och betar sig normalt så länge de förmår. Det innebär att de döljer sin sjukdom så länge de kan. Var uppmärksam på avvikande beteenden för att upptäcka sjukdom tidigt.

Sjukbox

Ta bort sjuka får från gruppen och isolera dem i en avskild sjukbox. Då ökar deras möjlighet att bli friska samtidigt som risken att de smittar andra djur minskar.

Vaccination mot gasbrand, andra klostridioser och lunginflammation

Det finns vaccin som ger skydd mot klostridioser och vaccin som även ger skydd mot vissa sorters lunginflammation. Den andra grundvaccinationen görs 2–4 veckor före beräknad lamning. Det är också nu de äldre tackorna som ska ha en dos vaccineras. Om tackorna inte är vaccinerade går det att vaccinera lammen.

Selen och E-vitamin

Brist på selen och E-vitamin kan göra att lammen föds svaga eller dör. De kan också få muskeldegeneration eller andra hälsostörningar under lampperioden. Från 8 veckor innan beräknad lamning behöver du ge extra tillskott av E-vitamin och selen till tackorna för att de nyfödda lammen ska få en bra start. Ofta räcker det med ett mineralfoder med förhöjd halt av selen och E-vitamin för högrätkiga och digivande tackor, men extra selen kan även ges på andra sätt, både till tackor och till lamm. Samråd med veterinär eller foderrådgivare.

Vinterlamning

De vinterfödda lammen avvänjs tidigt och målet är att skicka dem till slakt innan betessäsongen börjar. Vid avvänjningen bör lammen vara minst 6–8 veckor gamla, väga mer än 20 kg och vara väl tillvanda till vatten, grovfoder och kraftfoder. De lamm som är långt från slaktmogna vid tiden för betessläpp kan släppas på parasitfritt åkermarksbete. Är lammen mycket nära slaktmognad är det bättre att slutgöda dem på stall. Kontrollera reglerna för datum för betesperiod och utevistelse i ditt område på Jordbruksverkets hemsida.

Kontrollera tackornas hull, juver, tänder och klövar i samband med avvänjning och välj vilka som ska vara kvar och vilka som ska gå till slakt. Tackor utan lamm i god kondition kan tidigt släppas på lågavkastande permanenta naturbeten. Kontrollera parasitstatus genom träckprov och disku-

Var extra uppmärksam avseende dessa sjukdomar under våren.

Under avsnittet sjukdomar kan du läsa mer.

- Aborter och kastningar hos tackorna innan lamning. Orsakerna varierar men det kan vara smittsamt mellan tackor.
- Diarréer hos lamm kan vara smittsamma, andra kan vara foder- eller stressrelaterade.
- Invärtes parasiter kan ge nedsatt tillväxt eller avmagring hos lamm och vuxna får.
- Inåtrullade ögonlock ses hos nyfödda lamm och behöver åtgärdas direkt för bästa resultat.
- Juverinflammation, täta spenar, eller andra orsaker till att lammen inte får dia ses i samband med lamningen och tiden efter.
- Gasbrand och andra klostridioser drabbar i första hand lamm och ses som plötsliga dödsfall.
- Lamningsförlamning och andra åkommor som ger liggande tackor innan lamning. Gemensamt är att de alla kräver snabb behandling för att tackan ska överleva.
- Listeria som orsakar svårbehandlade sjukdomar med olika symptom, till exempel balansrubbingar och aborter hos får.
- Missbildade lamm ses i samband med lamningen.
- Orf är en smittsam sjukdom som ses som sår runt munnen på lamm eller på tackans juver och kan leda till att lammen inte får dia på tackorna och att tackorna får juverinflammationer.
- Slidframfall drabbar tackan innan lamningen och livmoderframfall drabbar tackan i anslutning till lamning.

tera provsvaren och behov av avmaskning med veterinär i god tid innan betessläpp. Släpp inte ut tackor som snart ska slaktas utan behåll dem på stall för slutgödning med bra grovfoder. Om de är feta ges de näringsfattigt grovfoder för att undvika fettavdrag vid slakt.

Sommarlamning

Tackor som ska lamma på försommaren släpps på ett näringsrikt vårbete, ett frodigt naturbete eller vall. De behöver mycket näring de sista två dräktighetsmånaderna för att näringsförsörja sig själva och fostren. Tillskottsutfodra om betestillgången är otillräcklig. Om och när tackorna behöver avmaskas beror på flera faktorer, exempelvis på var de har gått på bete innan lamningen. Träckprov kan behövas tas både före betessläpp och efter lamning.

Sommar

Under sommaren i juni till augusti är fokus på betet och lammens tillväxt. Grunden till nästa fårår läggs med god skötsel av tackor och skörd av bra grovfoder. Råden är presenterade utifrån beräknad lamning i månadsskiftet mars/april.

Skötsel och förebyggande rutiner för god djurhälsa och produktion

Följ upp din produktionsplanering

Lär känna din besättning genom att regelbundet väga och slaktmognadsbedöma. Följ upp slaktresultat för att komma fram till vad som är lagom levandevikt vid slakt i din besättning.

Tillväxt

En vanlig och rimlig medellammtillväxt under hela betes-säsongen och under goda förhållanden är ca 250 g per dag. En nåbar tillväxt är 275–300 gram per dag i början på sommaren. Från mitten av sommaren blir den lägre, speciellt om lammen inte släpps på återväxtbete. Om de inte växer som förväntat, ta reda på orsaken och vidta åtgärder direkt. Det kan till exempel bero på dålig betestillgång, för låg kvalitet på betet och/eller invärtes parasiter. Korrigera slaktplaneringen till slakteriet allt eftersom du ser hur lammen växer.

Levandevikt vid slakt

Väg och slaktmognadsbedöm minst en gång per månad gärna oftare i början av betessäsongen och varje eller varannan vecka när lammen närmar sig slaktmognad. Om det är svårt att hinna väga alla djur varje gång, märk då upp ett antal lamm som är representativa för gruppen. Väg dessa lamm regelbundet. Sikta på en slaktvikt i spannet 16–23 kg med ett riktvärde på 20 kg. Lättare eller tyngre lamm betalas sämre. Ett slaktmoget lamm har en klassning enligt EUROP-systemet för kroppsform på minst O och fettgrupp på minst 2-. Ett vanligt slaktutbyte mitt i sommaren är ca 42 procent och senare under hösten kan slaktutbytet vara under 40 procent. Ett riktvärde för lägsta levandevikt när du levererar i mitten av sommaren kan vara minst 42 kg för tacklamm och 45 kg för bagglamm. Tacklammen bör skickas vid något lägre vikt än baggarna eftersom de har något högre slaktutbyte samt att de sätter fett vid en lägre vikt jämfört med bagglamm. Leverera lammen till slakt allt eftersom de blir slaktmogna. Då blir det mer bete till de lamm som är kvar.

Väg lammen och känn på deras revben för att bedöma slaktmognad. Fotograf Annika Arnesson

Kontrollera tackorna

Känn igenom tackornas hull, kontrollera klövar, tänder och juver vid avvänjningen. Tackor med dåliga tänder eller som har problem med juvret bör slaktas ut. Tunna tackor behöver ett bra bete eller tillskottsutfodring så de hinner komma upp i hullpoäng 3 till 3,5 vid betäckning. Det tar 6–8 veckor för tackan att öka en hullpoäng. Är de så magra som hullpoäng 1 tar det ännu längre tid för dem att öka en hullpoäng.

Avvänj lammen

Lämplig avvänjningstid för beteslamm är vid 12–14 veckors ålder. Vid tidigare avvänjning finns risk att lammen inte hunnit lära sig bra betesteknik av sina mödrar. Senare avvänjning innebär konkurrens om det bästa betet mellan tackorna och lammen. Bra bete till tackor i slutet av laktationen ökar deras hull men inte mjölkproduktionen. Redan vid åtta veckors ålder behöver lammet mer än 50 procent av sitt näringsbehov från annat foder än mjölken. Det finns också risk för tjuvparningar om bagglammen går kvar för länge.

Tackorna efter avvänjningen

Flytta tackorna till ett magert bete utom hörhåll och synhåll från lammen. Låt lammen gå kvar några dagar på det välkända betet de gått på med tackorna. Flytta därefter lammen till nytt, parasitfritt bete, till exempel vallåterväxt.

Ta hjälp av veterinär för att bestämma hur många djur som behöver provtas i gruppen och vilka djur du ska välja, till exempel magra eller djur med diarré. Ta ca 2 matskedar träck per djur. Träcken ska vara färsk och kroppsvarm. Lägg alla prov i separata plastpåsar. Fotograf Tomas Olsson

Träckprov

Ta träckprov på lammen i samband med avvänjningen innan du flyttar lammen till parasitfritt bete. Då hinner du diskutera provsvaren med veterinär och vid behov avmaska i samband med att lammen flyttas.

Skilj bagg- och tacklamm

Lamm stressar varandra när de blir könsmogna. Det finns risk för tjuvbetäckningar och att tillväxten blir lägre. Dela bagglamm och tacklamm i grupper och låt dem gå i olika fållor med vallåterväxt.

Gruppera

Det är bra att dela upp lammen efter storlek. Lamm som är näst intill slaktmogna behöver bra men inte det allra bästa betet, utan ge det till de lamm som har förutsättningar att bli klara senare under betessäsongen. Små lamm som kommer att behöva stallas in kan växa i en lugnare takt eller säljas till specialiserade vinterlammsuppfödare.

Rengör fårhuset

Gödsla ut så tidigt som möjligt efter betessläpp för att minska både flugkläckning i ströbädden och smittrycket. Tvätta gärna med högtryckstvätt, låt stallet torka och stå tomt i minst en månad innan inställning.

Välj ut livlamm

De lamm som väljs ut bör väga minst 60 procent av vuxenvikten vid betäckningen. Viktiga egenskaper att ta hänsyn till utöver vikten är till exempel tillväxtförmåga, exteriör, lynne, avelsvärden samt mödrarnas produktionsresultat och modersegenskaper. Prioritera de egenskaper som är mest angelägna att förbättra i din besättning.

*Välj ut livlammen noga, de är besättningens framtid.
Fotograf Annika Arnesson.*

Utgödsling tidigt på sommaren minskar flugkläckning och ger tid att tvätta stallarna. Fotograf Jesper Eggertsen

Avelsbaggarna

Fram till betäckningen kan avelsbaggarna oftast gå tillsammans i en grupp. Kontrollera och hullbedöm baggarna minst åtta veckor innan betäckningen. Målet för hullet när betäckningen börjar är 4 poäng. Klipp baggarna, verka klövarna vid behov och kontrollera könsorganen.

Köpa in livdjur

Var restriktiv med att köpa, låna in eller ut livdjur för att minimera risken att få in nya smittor och parasiter i besättningen. För fler råd, se stycket köpa in livdjur under hösten.

Utfodring

Fållindelning och rotation

Dela in betesmarken i flera fållor för att utnyttja betet bättre. Fållan betas snabbt av i sin helhet innan djuren flyttas till ny fålla. På så vis minskar risken för parasitsmitta samtidigt som betet får återhämta sig och börja växa till inför nästa betesrotation. För att djuren ska få fräscht högkvalitativt bete bör storleken på fållorna vara anpassade till djurens betesbehov så att betet räcker maximalt en vecka innan de flyttas till nästa fålla. Stora betesmarken kan delas i flera fållor med elstängsel. Fåren ska ha god tillgång på friskt vatten, mineralfoder och salt i alla fållor.

Gräsets tillväxttakt och näringsinnehåll är högst på våren och minskar sedan under betessäsongen. I början av säsongen behövs minst tre fållor, gärna fler. Betet behöver vila ca två till tre veckor innan nästa avbetning. I mitten av sommaren behövs fler fållor då betestillväxten sjunker och betet behöver vila och växa längre tid innan djuren kan komma tillbaka. Använd gärna återväxtbete för att utöka betesarealen med ytterligare fållor. Överskatta inte betestillgången eller gräsets näringsvärde. Väg lammen regelbundet för att se att de får tillräckligt med näring.

Byt bete vid behov

Flytta fåren till nytt bete innan de har betat ner för hårt. Lämplig beteshöjd när de släpps in i en ny fålla är 8–10 centimeter. Flytta dem när gräset är nedbetat till cirka 4 centimeter. Betas det hårdare finns det risk att gräsets tillväxtpunkt skadas.

Flytta djuren efter regn

Om det börjar regna efter en torrperiod är det bra att byta betesfålla om fåren gått där en period eftersom regnet kan starta masskläkning av parasitägg.

Ge lammen det bästa betet

Ge lammen det bästa betet när du skiljer dem från tackorna. Vallåterväxten är både näringsrik och parasitfri. Låt de avvanda tackorna beta naturvårdsbeten eller skogsbeten om de är i godtagbart hull. Tunna tackor med ett hullpoäng under 3 kan behöva näringsrikare bete för att återhämta sig inför nästa betäckningsperiod.

Tillskottsutfodra lammen

På sensommaren och hösten minskar näringsinnehållet i betet med sämre lammstillväxt som följd. Detta går att kompensera genom att tillskottsutfodra med kraftfoder, grovfoder eller ettåriga betesväxter som foderraps.

Vid kraftfoderutfodring måste lammens våm vänjas vid kraftfodret genom att börja försiktigt med 1 hekto per

Lägg en skiva på gräset och mät gräsets höjd med en linjal. Gräset på bilden är 10 cm, dags att börja beta.

Fotograf Tomas Olsson

lamm och dag och sedan öka gradvis med 0,5–1 hekto varannan dag. Bestäm maxgivan utifrån lammens vikt och tid till slakt eller betäckning men ge dem inte mer än 7–10 hg per lamm och dag. Dela givan på minst två utfodringstillfällen per dag vid givor över 5 hg/dag. Se till att alla lamm har gott om plats att äta samtidigt och fri tillgång till vatten av god hygienisk kvalitet. Alternativt kan fri tillgång till kraftfoder ges efter tillvänjning, men låt det aldrig bli tomt i krubban eller foderautomaten mellan utfodringarna eftersom lammen då kan föra sig när nytt kraftfoder fylls på.

Om djuren är vana vid att bli flyttade går det enkelt att byta bete. Fotograf Jesper Eggertsen

Sjukdomsförebyggande rutiner och sjukdomar

Får är flockdjur och betar sig normalt så länge de förmår. Det innebär att de döljer sin sjukdom så länge de kan. Var uppmärksam på avvikande beteenden för att upptäcka sjukdom tidigt.

Sjukbox

Ta bort sjuka får från gruppen och isolera dem i en avskild sjukbox. Då ökar deras möjlighet att bli friska samtidigt som risken att de smittar andra djur minskar.

Var extra uppmärksam avseende dessa sjukdomar under sommaren.

Under avsnittet sjukdomar kan du läsa mer.

- Fluglarver som kan orsaka svårbehandlade sår hos får i alla åldrar.
- Fotosensibilitet innebär att får blir överkänsliga mot solens ultraviolette strålning efter att ha ätit vissa växter. Det ger klåda och sår, ofta på huvudet. Får med fotosensibilitet behöver stallas in tills skadorna i huden har läkt av.
- Gasbrand med flera sjukdomar som orsakas av klostridier som kan ses som plötsliga dödsfall hos lamm.
- Hälta kan ha olika orsaker och drabba får i alla åldrar. Titta regelbundet efter halta djur så att de upptäcks i tid och kan tas omhand.
- Invärtes parasiter kan ge nedsatt tillväxt eller avmagring hos lamm och vuxna får.
- Juverinflammation hos tackor vid avvänjningen. Känn igenom juver vid avvänjningen och senare. Friska juver ska vara tillbakabildade och utan knölar när tackan har slutat producera mjölk.

Vinterlamning

Det är dags för betäckning. Innan betäckningen kan tackorna flushas med vallåterväxt eller med spannmål. Klipp tackorna så kommer de lättare i brunst. Kontrollera tackornas juver, tänder och klövar före betäckning. Avelsbaggen ska vara i gott hull (hullpoäng 4) i god tid innan betäckningarna börjar.

Sommarlamning

För sommarlammande tackor är det viktigt att övervaka lamningen noga eftersom fåglar och rovdjur kan angripa nyfödda lamm. Fortsätt att kontrollera hullet på tackorna inför och efter lamning så att de är i god kondition. Tackor som lammar vid denna tid behöver ha minst hullpoäng 3,5. Låt gärna tackor och lamm gå på åkermarksbeten för att tackorna ska producera mycket mjölk även senare under sommaren när näringsinnehållet i betet minskar. Parasitfria beten är viktiga för lammens tillväxt.

Lammen och tackan håller sig lugna vid hanteringen. En hink gör att du har händerna fria till annat och det går lätt att väga lammet. Fotograf Lena Stengärde

Lamning

Håll god hygien

Tackor är dräktiga i fem månader. Tillsyn av tackorna är extra viktigt under lamningen för att hitta tackor som behöver hjälp i tid. Det kan vara svårt att se när lamningen är på gång eftersom tackor visar tecken på lamning olika tydligt. Ta gärna hjälp av en erfaren kollega för att lära dig mer om lamning. Det finns lamningskurser som är bra att gå, både för nybörjare och som repetition inför årets lamning. Det svåra är att veta när hjälp behövs eller när tackan kan lämnas i fred. Om du funderar på om allt är normalt är det bättre att känna efter i förlossningsvägarna så att du kan hjälpa till i tid om något är fel. Om du är noga med hygien och försiktig skadar det inte tackan.

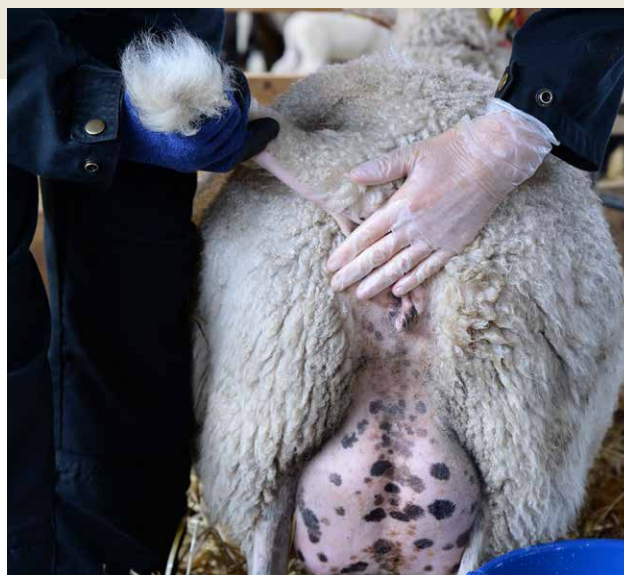
Inför lamningen

När det är några dagar kvar till lamning brukar juver och spenar fyllas med mjölk. Vissa tackor får svullna och röda blygdläppar. Ligamenten som finns på båda sidor om svansroten förslappas när lamningen närmar sig. Tackans beteende förändras och hon kan bli intresserad av andras lamm, dra sig undan, vara retlig eller äta mindre.

Lamningens faser

Lamningen delas in i tre faser. Under öppningsstadiet som tar några timmar vidgas livmoderhalsen i förlossningsvägarna och tackan har förvärkar. Hon kan krasa i ströbädden, bädda, urinera ofta och ha svårt att komma till ro. Om öppningsstadiet tar mer än 4–5 timmar kan något vara fel. Om livmoderhalsen är öppen kontrolleras förlossningsvägarna och lammets läge. Hjälptill om något är fel. Det finns två normala positioner för lammet vid lamningen. Det ligger med ryggen upp mot tackans rygg och antingen med huvud och framben först eller med bakbenen först. Om lammen ligger i fellägen eller om något annat är fel och lamningen tar för lång tid behöver tackan hjälp.

Utdrivningsfasen kommer med starkare värkar och den yttre hinnsäcken brister och vattnet går. Lammet ligger kvar i den inre hinnsäcken som ofta brister under lamningen men ibland behöver lammet hjälp för att frigöras från denna hinna när det är fött. Utdrivande värkar kommer tätare och normalt tar det upp till en halvtimme för lammet att födas efter att vattnet gått. Lamningen fortsätter med att resterande lamm föds. Om tackan har värkar utan att hon gör framsteg, om det tar mer än 30 minuter efter att vattnet gått utan att det första lammet föds, om lammet

Rengör tackan runt blygden väl innan du hjälper till vid lamningen. Fotograf Jesper Eggertsen

sitter fast i samma läge trots värkarbete, om värkarbetet avstannat eller om det går över en timme mellan lammen behöver du ingripa. Känn efter och bestäm lammets position i förlossningsvägen, hjälptill om något är fel.

Under efterbördsstadiet kommer moderkakan ut.

Innan du hjälper till ska du alltid tvätta tackan runt blygden med tvål och vatten. Skölj med jodopax. Tvätta dina händer och armar upp till armhålan. Desinficera med handsprit och använd engångshandskar. Klipp naglarna korta inför lamningssäsongen.

När du ska hjälpa till

Vid lamningshjälp är det viktigt att vara lugn och försiktig i rörelserna. Att ha en medhjälpare kan underlätta. Jobba med tackans krystvärkar. Använd mycket glidslem. När du fört in handen börjar du med att bestämma vad du känner. För att skapa plats för en lägesrättning trycks lammen försiktigt inåt i livmodern. Därefter görs lägesrättningen. Använd lamningsrep om du behöver draghjälp utifrån. Lammen dras ut i riktning snett nedåt mot hasen på tackan i takt med värkarbetet. Har du börjat hjälpa till ska du fortsätta att hjälpa tackan tills alla lamm är födda.

Fellägen

Det finns många fellägen och det är inte alltid lätt att veta vilka huvud och ben som sitter ihop om det är flera lamm i livmodern. Det gäller också att avgöra om det är framben eller bakben. Enfödda lamm blir ibland större än flerfödda och det kan vara trångt för dem att komma ut.

Hälsokontroll

Får är flockdjur och betar sig normalt så länge de förmår. Det innebär att de döljer sjukdom så länge de kan. Tidiga tecken på sjukdom kan ses som avvikande beteenden, till exempel att djuret har nedsatt aptit, drar sig undan flocken eller inte orkar hänga med. När du misstänker att ett djur är sjukt ska det undersökas snarast.

Kontrollera om fåret

- har feber eller undertemperatur
- äter och idisslar normalt
- står eller rör sig normalt
- inte kan resa sig eller gör det med svårighet
- andas snabbt eller ansträngt
- har hosta
- har rinnande ögon eller nos
- har hängande öron
- har diarré
- kan urinera
- har sår, bölder eller svullnader
- har klövförändringar
- kliar sig
- har ömmande testiklar eller svullen pung
- har svullet eller ömmande juver
- har sår på spenar
- gnisslar tänderna
- avviker från det normala på andra sätt

Normaltemperatur:

Vuxna: 38,5–39,5°C

Lamm: 39–40°C

Bedöm om fåren betar sig normalt. Lammet på bilden är alert, öronen pekar uppåt och kroppshållningen visar att det mår bra. Fotograf Annika Arnesson

Kontrollera naveln på nyfödda lamm. Fotograf Jesper Eggertsen

Bra utrustning att ha i fårhuset

Här är förslag på vad du kan behöva för att hjälpa till när djuren är sjuka eller vid lamning.

- Termometer
- Sax
- Rena hinkar
- Korta och långa engångshandskar
- Flytande tvål
- Handsprit och jodopax
- Rena handdukar
- Lamningsrep
- Glidslem
- Navelklämma
- Nappflaska eller sond för att mata av lamm
- Frysst råmjölk
- Lammnäring
- Vätskeersättningsmedel
- Blodsockerhöjande medel
- Värmelampa

Cykelkorgar med utrustning är överskådliga och praktiska. De är lätta att bära med sig och går att hänga upp så att fåren inte kommer åt sakerna när du jobbar. Fotograf Annelie Carlsson

Det här vill veterinären veta

- Hur många djur som är sjuka
- Hur länge djuret/djuren varit sjuka
- Vilka symptom eller skador djuret/djuren har
- Kroppstemperatur
- Allmäntillstånd

Behandling och villkorad läkemedelsanvändning

Behandlingar av sjuka djur ordinerade av veterinär, avmaskning, behandling mot utvärtes parasiter och vaccinationer får du göra i din besättning utan att ha villkorad läkemedelsanvändning.

Villkorad läkemedelsanvändning är när du som djurägare har läkemedel på gården för att behandla djur med de symptom som du och din veterinär har kommit överens om i skriftliga instruktioner. Veterinären kommer inte ut för varje sjukt djur. För villkorad läkemedelsanvändning krävs att de som ska behandla djur har gått en särskild kurs, att det finns en ansvarig veterinär med god kunskap om gården, att djurhälsan är god, djurskyddet gott och att regelbundna besök av veterinären görs på gården för att gå igenom djurhälsa och behandling. Samtliga behandlingar ska journalföras på gården.

Villkorad läkemedelsanvändning styrs av lagstiftning på både EU- och svensk nivå. Reglerna är till för att hindra felaktigt användande av läkemedel, minska risken för antibiotikaresistens, vi ska ha säkra livsmedel utan restsammansatser samt hålla ett gott djur- och arbetsskydd. Aktuella bestämmelser och regler för villkorad behandling hittar du på Jordbruksverkets hemsida.

Biverkningar eller om du själv får i dig läkemedel

I samband med behandling med läkemedel ses ibland biverkningar hos djuren. Alla reaktioner på läkemedlet som inte är förväntade ska anmälas som biverkningar. Ta kontakt med den veterinär som skrivit ut läkemedlet och berätta vad du ser hos djuret. Genom att vi hjälps åt med dessa rapporter kan vi göra läkemedelsbehandling säkrare för alla. Om du av misstag får i dig läkemedel själv, läs på bipacksedeln till läkemedlet eller ring till sjukvårdsupplysningen för att ta reda på vad du bör göra och följ instruktionerna.

Obduktion

Genom att obducera djur kan du få veta mer om vad djuret dött av. Djuret måste komma till obduktion snarast efter att det har dött alternativt kan en veterinär utföra en gårdsobduktion. Kontakta din veterinär för att få en remiss. Om djuret hinner ruttna går det oftast inte att obducera djuret. Tänk på att alla döda får och lamm måste skickas till destruktionsanläggning (särskilda regler gäller i vissa delar av Sverige). De får inte grävas ner.

Sjukdomar

Här finns beskrivningar av några av de sjukdomar som drabbar får. Sjukdomarna presenteras i bokstavsordning. Det går att hitta mer information om sjukdomar, behandling och förebyggande åtgärder på andra ställen. Två exempel är på Gård & Djurhälsans och på SVA:s hemsidor.

Får är i allmänhet friska om de utfodras väl och är i lagom hull. Både skötsel och inhysning eller betesförhållanden har stor betydelse för fårens motståndskraft mot sjukdomar och smittryck. Ta bort sjuka får från gruppen och isolera dem i en avskild sjukbox. Då ökar deras möjligheter att bli friska samtidigt som risken att de smittar andra djur minskar.

Aborter eller kastningar

Aborter eller kastningar förekommer under hela dräktigheten. Det finns smittsamma orsaker där aborten hos en tacka kan leda till flera aborter i besättningen. Andra anledningar kan vara att det är trångt eller stökigt i gruppen, till exempel vid utfodring. En viktig åtgärd är att flytta tackor som kastat till sjukbox för att minska risken för smittspridning. En abort behöver inte leda till oro men vid två eller flera bör du kontakta en veterinär för rådgivning.

Bristsjukdomar

Sjukdomar eller nedsatt tillväxt som en följd av brist på vitaminer eller mineraler förekommer. Exempel på brister är selen- eller E-vitaminbrist och kobolt- eller kopparbrist. Förutom nedsatt tillväxt ses nedsatt motståndskraft mot smittsamma sjukdomar och det är vanlig med ökad sjuklighet bland dessa djur. Behandlingen omfattar tillförsel av vitaminer och mineraler.

Bråck

Bråck kan förekomma under dräktigheten hos tackor. Det är bukmuskeln som brister på grund av ökat tryck i bukålan under dräktigheten. Bråcken kan vara olika stora och sitta på sidan eller under buken. Om tackan mår bra kan hon lamma, men det är viktigt med extra tillsyn vid själva lamningen. Hon kan ta hand om sina lamm, men håll extra uppsikt så att du kan ingripa om tackan inte mår bra eller om lammen inte kommer åt att dia. Tackor med bråck betäcks inte igen utan avlivas när lammen är stora nog att klara sig utan tackan.

Känn efter en öppning i bukväggen under huden när du misstänker navelbråck. Öppningen är i anslutning till navelsträngen. Lammets på bilden har inget bråck.

Fotograf Jesper Eggertsen

Även lamm kan ha bråck. Då är de oftast medfödda. Exempel på bråck är navel-, pung- och ljumskbråck. Lamm med bråck bör inte behållas som livlamm utan slaktas eller avlivas beroende på bråckets storlek.

B-vitaminbrist

Brist på tiamin (vitamin B₁) kallas också CCN. Det förekommer ibland och är vanligast hos unga djur. Bristen orsakar svullnad i hjärnan och visar sig genom att djuret får kramper och synpåverkan eller att djuren blir blinda. Kramperna gör att djurets huvud böjs bakåt över ryggen på ett typiskt sätt, ibland kallas djuren stjärnkikare för att det ser ut som om de tittar mot himlen. Sjukdomen fortskrider med att djuren inte kan resa sig och leder till döden. Tidig behandling med höga doser B-vitamin (tiamin) under 3 dagar är ofta framgångsrikt. Brist beror på att tiaminhalten i blodet påverkas till exempel av våmstörningar eller höga svavelvärden i fodret. Förebygg genom försiktiga foderbyten och välbalanserade foderstater. Kontakta veterinär för rådgivning och behandling.

B-vitamin används ibland som understödjande behandling och för att öka matlusten hos får.

CODD

Smittsam digital dermatit börjar med förändringar vid kronranden som sedan sprider sig under klövhornet så att klövkapseln till slut lossnar. Detta ger allvarlig hälta hos får. Sjukdomen är svår att behandla, mycket smittsam och går i dagsläget inte att sanera bort i en drabbad besättning. Kontakta veterinär för utredning.

Diarré

Diarré hos lamm kan ha många orsaker. Vissa är smittsamma, andra kan vara foder- eller stressrelaterade. Ibland förekommer utbrott där många lamm blir sjuka på kort tid, ibland förekommer dödsfall. Ju yngre lammet är, desto allvarligare är diarré. Sjukdomsförloppet kan vara mycket hastigt, ibland bara några timmar. Du kan själv hjälpa till genom att isolera sjuka djur, ge vätskeersättning till djur med diarré, säkerställa foderhygien och god foderkvalitet. Ibland behöver hela gruppen flyttas till en ren box eller till ett nytt bete för att inte fler lamm ska insjukna. Kontakta veterinär för rådgivning.

Dräktighetstoxikos

Dräktighetstoxikos utvecklas gradvis och beror bland annat på utfodring och felaktig ämnesomsättning hos tackan. Sjukdomen drabbar tackor med lägre hull som bär på många lamm de sista veckorna innan lamning. Om en tacka magrar av och har svårt att följa flocken kan det vara tidiga tecken på dräktighetstoxikos. Senare ses nedsatt allmäntillstånd, rörelsestörningar och att tackan ligger ner utan att kunna resa sig. Upprepad behandling med propylenglykol kan provas men prognosen är oftast dålig.

Elakartad katarralfeber

Elakartad katarralfeber är en smittsam sjukdom som orsakar allvarlig icke behandlingsbar sjukdom hos nötkreatur. Får bär på smittan men blir inte sjuka. Genom att inte hålla nötkreatur och får i samma stallutrymmen minskas risken för smittöverföring.

Fluglarver

På sensommar och höst kan flugor lägga ägg i fuktig och smutsig ull eller i sår på huden. När äggen kläcks går det fort och fluglarverna orsakar stora, illaluktande och smärtsamma sår som ofta är dolda under pälsen i tidigt skede. Fåren kan även bli allmänpåverkade med feber. Snabb behandling i sjukbox med sårvård som omfattar rengöring, att plocka bort larverna och att klippa bort pälsen behövs. Ibland behövs behandling av veterinär. Kontrollera övriga får i gruppen, det kan finnas fler angripna djur. Klipp rent fåren runt svansen om gödsel fastnar i ullen för att minska risken för fluglarvsangrepp.

Fotosensibilitet

Fotosensibilitet innebär att får blir överkänsliga mot solens ultraviolette strålning efter att ha ätit vissa växter. Ljuså får kan vara särskilt utsatta. Fotosensibilitet ger klåda, svullnader i huden och sår, ofta på huvudet. Dessa får behöver stallas in tills skadorna i huden har läkt av. Kontakta veterinär för rådgivning och behandling. Får som drabbats av fotosensibilitet under en betessäsong får ofta tillbaka överkänsligheten kommande betessäsonger.

Fotröta

Fotröta är en smittsam bakteriesjukdom och ger hälta i varierande grad hos djuren. Ibland är hältan så allvarlig att djuren går på framknäna. Förändringar ses i huden och i det mjuka hornet i klövspalten. Infektionen sprider sig sedan till sulan och kan orsaka allvarliga, svårbehandlade och kroniska förändringar i klövarna. Det finns ett kontrollprogram mot fotröta. Kontakta veterinär för utredning.

Får på rygg

Får som hamnar helt på rygg har ibland svårt att komma upp. Ibland ligger de fastkilade mellan stenar eller i ett dike, vilket ytterligare försvårar för dem att komma runt i normalläge. Får på rygg blir apatiska och dör om de inte hittas i tid och får hjälp.

Fästingar

Fästingar kan överföra smittsamma sjukdomar som anaplasma (betesfeber). Smittan ger ökad infektionskänslighet och det är vanligt med följsjukdomar. Hos lammen ses nedsatt allmäntillstånd, hög feber, ledinfektioner med hälta, akuta lunginflammationer och plötsliga dödsfall. Lammen kan få nedsatt tillväxt under lång tid. Ta kontakt med veterinär för behandling. Förebyggande åtgärder omfattar behandling av lammen med fästingmedel/ektoparasitmedel och buskröjning med flera åtgärder som minskar förekomst av fästingar i fårens närmiljö.

Fluglarver i sår är inte alltid lätt att upptäcka. Utvecklingen går snabbt och kan leda till stort lidande hos drabbade djur. Fotograf Kerstin Erlandsson

Gasbrand

Gasbrand är en sjukdom som orsakas av klostridiebakterier. Bakterierna finns normalt i tarmfloran men kan ta över och orsaka gasbrand, särskilt vid snabba foderbyten och höga kraftfodergivor eller frodiga betesvallar. Gasbrand drabbar framför allt snabbväxande lamm upp till tre månaders ålder. Förloppet är mycket snabbt. Ofta ses plötsliga dödsfall av välvuxna, ensamfödda bagglamm men även andra lamm drabbas. Ibland ses symptom som vinglighet eller kramper innan dödsfallen. Gasbrand går inte att behandla men det finns vaccin som förebygger gasbrand och andra sjukdomar som orsakas av klostridier. Det är vanligast att vaccinera tackorna inför varje lamning så att skydd överförs till de unga lammen. Det går även att vaccinera lammen när de är födda. I vissa fall kan äldre lamm behöva vaccineras som komplement till skyddet som överförs via råmjölken.

Vaccination mot gasbrand görs under huden. Ta tag i huden med fingrarna och dra utåt. Då bildas ett hudveck som gör det enklare att känna att nålen är på rätt ställe när du sprutar in vaccinet. Fotograf Jesper Eggertsen

Hermafroditer

Ibland föds tvekönta lamm. Det syns oftast på de yttre könsorganen som är underutvecklade eller överdrivet utvecklade. De är oftast inte fruktsamma och ska inte behållas som livlamm.

Hosta och lunginflammation

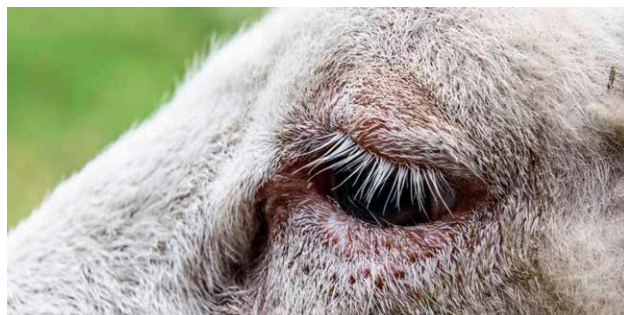
Hosta och lunginflammation hos får i alla åldrar bryter ibland ut i samband med installning, under stallperioden eller på betet. Orsakerna varierar men det kan vara miljöbetingat, av damm eller dålig ventilation men även smittsamma orsaker förekommer. Var uppmärksam på förändringar, djur som inte hänger med gruppen, minskat foderintag och på mer tydliga symptom som ansträngd andning, hosta och snuva. Ibland ses plötsliga dödsfall utan föregående symptom. Ta kontakt med en veterinär för behandling och för att utreda vilka förebyggande åtgärder som behövs. Det finns vaccin mot lunginflammation.

Hälta

Hälta hos vuxna får och lamm kan ha många orsaker. Ibland är det en vrickning som går över och i andra fall kan det vara allvarligare orsaker till hältan. Ledinfektioner förekommer framförallt hos lamm och orsakas av bakterier. Skador och benbrott eller klövlidanden, till exempel klövböld ger hälta hos fåren. Två viktiga smittsamma klöv-sjukdomar är fotröta och CODD. Ta kontakt med en veterinär för behandling och för att utreda vilka förebyggande åtgärder som behövs.

Inåtrullat ögonlock

Inåtrullat ögonlock är en ärftlig missbildning som syns hos unga lamm. Det undre ögonlocket är för stort och rullar sig inåt mot ögat så att hudens hårstrån irriterar och skadar ögat. Det är mycket smärtsamt. Inspektera ögonen på nyfödda lamm. Inåtrullade ögonlock är relativt lätt att åtgärda hos nyfödda lamm genom att rulla ut ögonlocket och nypa i det. Kontrollera fortlöpande att ögonlocket fortsätter hålla sig i rätt läge. Åtgärdas inte problemet på tidigt stadium behöver veterinär tillkallas. Skriv alltid upp vilka lamm som haft inåtrullade ögonlock och använd dem inte som avelsdjur.

Inåtrullat ögonlock där håret ligger an mot ögat och irriterar. Det undre ögonlockets kant syns inte och djuret kniper med ögat. Fotograf Jesper Eggertsen

Lamm med normala ögonkanter.

Fotograf Einar de Wit

Juvinflammation

Juvinflammation kallas även mastit och är en infektion i juvret. Juvinflammation är vanligast veckorna efter lamning eller vid avvänjning. Tackan kan få feber, bli allmänpåverkad och mista aptiten. Mjölken är förändrad och juverdelen är varm, svullen och öm. Det kan ge hälta på ett bakben när tackan för benet längs med det ömmande juvret. Ett annat tecken är hungriga lamm. Juvinflammationer kan vara olika allvarliga, vissa är svåra att upptäcka, andra orsakar kraftiga reaktioner och juvret kan bli blåliga och stötas av från kroppen.

Juvinflammation är smittsamt mellan tackorna. Lamm som korsdiar sprider smitta från en tacka till en annan. Smitta kan också spridas med händerna, använd därför alltid engångshandskar när du hanterar juver. Sjuka tackor ställs i sjukbox tillsammans med sina lamm för att minimera risken att smitta sprids till andra tackor. Akut juvinflammation behöver behandlas av veterinär och lammen behöver stödmatas. Tackor med knöliga juver kan ha kronisk juvinflammation. Det går inte att behandla. Skicka sådana tackor till slakt.

Urmjolkning ingår i kontrollen av juvret både vid lamning och vid misstänkt juvinflammation. Använd handskar och byt mellan varje djur för att inte sprida smitta vidare. Fotograf Jesper Eggertsen

Koccidios

Koccidios är en diarrésjukdom som orsakas av encelliga parasiter som finns hos vuxna får. Lamm omkring en månad gamla kan drabbas av allvarlig diarré både på stall och på bete. Ofta blir de medtagna och magrar av. Flytta djuren till ny ströbädd eller till ny fålla. Lammen behöver behandlas, diskutera med en veterinär.

Kopparbrist och förgiftning

Alla får och särskilt växande lamm behöver koppar men vissa raser är känsligare för kopparförgiftning, till exempel texel, suffolk och ostfriesiskt mjölkfår. Lantraser som gotlandsfår, finullsfår och allmogefår är mindre känsliga. Det gör att hänsyn behöver tas till ras i besättningen tillsammans med vilka fodermedel som används och hur mycket koppar de innehåller innan val av mineralfoder görs. Kontakta veterinär för behandling och för att utreda vilka förebyggande åtgärder som behövs. Ta hjälp av produktionsrådgivare och gör foderstater till dina får.

Kopparförgiftning uppstår genom att koppar ansamlas i levern och gör att levern slutar fungera. Djuren magrar av, får gulsot och blodbrist innan de dör.

Kopparbrist ger minskad tillväxt, nedsatt immunförsvar och dålig kvalitet på ull. Kopparbrist förekommer ibland i kombination med koboltbrist som ger liknade symptom, till exempel nedsatt tillväxt, nedsatt aptit och avmagring.

Kraftfoderförätning

Vid kraftfoderförätning har lamm eller får ätit större mängder kraftfoder eller annat foder med lättsmälta kolhydrater än vad de är vana vid. Då sänks pH i våmmen och mikroorganismerna dör. Kraftfoderförätning leder till acidosis hos djuren och kan vara livshotande. Tidiga symptom är nedsatt allmäntillstånd och foderleda. Om du misstänker kraftfoderförätning, ta omedelbart bort allt kraftfoder. Ett smakrikt grovfoder med hög torrs substans, gärna hö erbjuds tillsammans med fri tillgång till vatten. Rådgör med veterinär om behandling direkt när förätningen upptäcks. Vänta inte tills du ser symptom hos djuren.

Kvarbliven efterbörd

Kvarbliven efterbörd kan uppstå efter lamning om efterbörden inte avgår. Håll tackan under extra uppsikt och kontrollera allmäntillstånd, att tackan äter och kroppstemperatur. Om tackan är allmänpåverkad eller har feber behöver hon behandlas av veterinär.

Lamningsförlamning

Lamningsförlamning beror på kalciumbrist eller ogynnsam kalcium-fosforkvot (normal kvot ligger mellan 1 och 2) och drabbar oftast äldre tackor några veckor innan lamningen. Lamningsförlamning kan utlösas av stress av olika slag. Symptom är bland annat att tackorna slutar äta, blir slöa och vingliga. Muskulaturen slutar fungera och djuret blir liggandes. Sjukdomsförloppet är hastigt och kräver snabb behandling med kalciumpreparat under huden för att djuret inte ska dö. Vid tidig behandling är prognosen god.

Listerios

Listerios kan ge olika symptom. Vanligast är kringssjuka, med symptom som påverkar balansen, men även aborter och ögoninfektioner förekommer. Smittan finns i jord och djurens träck. Listerios kan drabba får i samband med försämrad foderhygien. För tillfrisknande krävs tidigt insatt behandling av veterinär. Förebygg genom god foderhygien. Undvik grovfoder med jordinblandning. Varken får eller lamm ska kunna gå i fodret.

Livmoderframfall

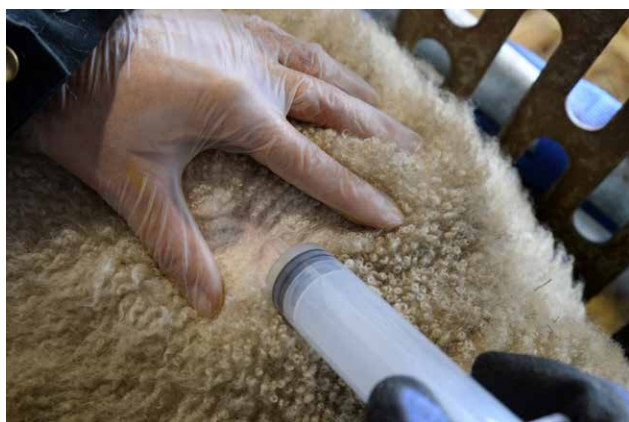
Livmoderframfall förekommer efter lamning. Livmodern krängs ut och in och hänger ut genom slidmynningen. Livmodern behöver omgående lägerättas. Kontakta veterinär skyndsamt.

Livmoderinflammation

Om tackan är allmänpåverkad och får feber någon eller några dagar efter lamningen kan hon ha en infektion i livmodern som behöver behandlas av veterinär. Livmoderinflammation är vanligare hos tackor som har fått förlossningshjälp eller har fött stora lamm.

Löss

Om fåren kliar sig mycket eller har kala fläckar på kroppen kan det bero på löss. Det finns både pälsätande och blodsugande löss. Löss hittas lättast på frambdelen av kroppen. Lys med en lampa, använd båda händerna för att dela på ullen och leta efter små svarta insekter. Behandla vid behov mot löss. Effektivast görs det efter klippning. Alla djur som har kontakt med varandra behöver behandlas vid samma tillfälle, annars flyttar lössen runt.

*Gör en bena i ullen både när du letar efter löss och om du behöver behandla får mot löss. Bäst behandlingseffekt får du om fåren är klippta. Då är det lättare att behandla och miljön för lössen är ogynnsammare i kort ull.
Fotograf Jesper Eggertsen*

Medfödda missbildningar

Hos lamm ses ibland medfödda missbildningar. Några exempel är under- och överbett, gomspalt och avsaknad av analöppning. Lamm med lindriga missbildningar kan klara sig fram till slakt medans andra behöver avlivas tidigt. Missbildningar blir vanligare vid inavel. Använd därför inte avelsbaggar som är släkt med tackorna. Inte ens helt fungerande lamm med lindriga missbildningar ska användas som livlamm.

Mjölstockning

Vid mjölstockning låter tackan inte lammen dia eftersom juvret är överfyllt och ömt. Om tackan får hjälp att tömma juvret genom urmjölkning för hand brukar det rätta till sig så att digivningen fungerar.

Muskeldegeneration

Muskeldegeneration orsakas av brist på selen- eller E-vitamin och kan ge svagfödda eller dödfödda lamm. Även äldre lamm kan drabbas. Då får de rörelsestörningar, uppvisar ofta svaghet i bakbenen och ligger utan att kunna resa sig. Lammen har inte feber och är ofta alerta med normal aptit. Brister orsakar även nedsatt motståndskraft mot smittsamma sjukdomar. Djur med symptom behandlas med selen och E-vitamin. Sjukdomen förebyggs genom att tackorna ges selen och E-vitamin som sedan överförs till lammen under dräktighetens sista del och via mjölken under diperioden. Från 8 veckor innan beräknad lamning ges extra tillskott av selen och E-vitamin till tackorna för att de nyfödda lammen ska få en bra start. Ibland räcker det med ett mineraldöner med förhöjd halt av selen och E-vitamin för högdräktiga och digivande tackor, men extra selen kan även ges på andra sätt, både till tackor och till lamm. Samråd med veterinär eller foderrådgivare.

*Lamm kan ges extra selen och E-vitamin via munnen. Lammet står fint om du försiktigt håller fast det mellan benen. Då kan du använda båda händerna.
Fotograf Jesper Eggertsen*

Orf

Orf kallas även smittsamt muneksem och orsakas av virus. Det bildas sår i ansiktet runt munnen och näsborrarna och på juver. Lamm som blir sjuka kan få svårt att dia och tackor med sår på juver kan få juverinflammationer som en följd av att bakterier växer till i såren. Kontrollera att lammen får i sig tillräckligt med mjölk i samband med orf. Smörj såren med fet mjukgörande salva för att underlätta läkningen. Sjukdomen kan smitta människor. Det är därför viktigt att använda handskar när du hanterar får med orf. Orf kan spridas till nya besättningar genom inköp av djur även om djuren inte visar symptom vid inköpet eller via människor på besök i besättningen.

Parasiter

Parasitangrepp av mag-tarmmaskar orsakar stora problem hos får och lamm och symptom hos djuren ses både på bete och på stall. Bland de maskar som orsakar mest problem är stora magmasken (*Haemonchus contortus*), lilla magmasken (*Trichostrongylus axei*) och stora leverflundran (*Hepatica fasciola*). Det vanligaste symptomet på mag-tarmmaskar är nedsatt tillväxt. Vid allvarigare angrepp kan djuren få diarré, bli sjuka eller dö. Stora magmasken och stora leverflundran orsakar inte diarré utan i första hand blodbrist som ses som käftgropsödem och bleka slemhinnor och fåren kan dö. Högräktiga tackor är extra känsliga för stora magmasken.

De flesta parasiter smittar mellan djuren utomhus i rastfält eller på bete. Koccidios hos lamm orsakas av en grupp encelliga parasiter och kan smitta både på stall och på bete. Lamm är känsliga för parasiter och utvecklar gradvis motståndskraft. Vuxna får är motståndskraftigare. Stora magmasken och stora leverflundran är undantag där även vuxna djur har sämre motståndskraft.

Behandling görs efter att diagnos har ställts via träckprov. Träckprov kan tas som rutinprov vid strategiska tillfällen, till exempel på tackor innan betessläpp eller på lamm under betesperioden eller året om när problem misstänks i en grupp djur. Tumregeln är att ta prov på minst 6 djur. I större grupper rekommenderas prov på 10 procent av djuren. Rådgör med din veterinär för att ta representativa träckprov och för att tolka provsvaret. Avmaskning görs endast vid behov och stora leverflundran kräver andra avmaskningsmedel än övriga mag-tarmmaskar. Var noga med att dosera medlen rätt. Parasiter kan utveckla motståndskraft, resistens, mot avmaskningsmedel. Läget är bättre i Sverige än i många andra länder, men problemet ökar även här.

Vid inköp av får till besättningen är det viktigt att ta reda på så mycket som möjligt om den besättning du ska köpa djuren ifrån. Ställ frågor om hälsoläget och förekomst av parasiter och resistensläge innan du bestämmer dig för att köpa djur. När de kommer till din gård bör djuren iso-

Använd en kalibrerad ingivare när du avmaskar fåren. Djuren ska stå väl fixerade. Var noga med att föra in ingivaren försiktigt i mungipan och passera tungvulsten innan du trycker av. Fotograf Jesper Eggertsen

leras. Ta träckprov, avmaska och gör en behandlingskontroll 7–14 dagar senare innan de nya djuren släpps ihop med gårdens egna får. Behandlingskontrollen görs för att värdera om parasiterna svarar på avmaskningen. Förutom träckprov kan sjukdomsanmärkingar i samband med slakt som redovisas på slaktavräkningen ge information om till exempel stora leverflundran finns i besättningen.

Mag-tarmmaskar övervintrar som smitta på betet eller som parasiter hos fåren. Det är därför träckprov innan betessläpp är så viktigt. Då kan utskiljningen av ny smitta från fåren minskas genom avmaskning om det behövs. Förebyggande arbete för att minska smittrycket på betet är viktigt i alla besättningar. Växelbete med häst eller nötkreatur och betesrotation minskar smittrycket. Ett undantag är stora leverflundran som smittar både nötkreatur och får. Vallåterväxt efter grovfoderskörning är ett bra komplement, särskilt till lamm. Återväxten är både näringsrik och med ett lågt parasittryck. Stora leverflundran trivs på sanka betesmarker. Undvik om möjligt att beta sådana marker med får.

Plötsliga dödsfall nyfödda lamm

Några olika orsaker kan vara svält för att lammen inte fått i sig mjölk, nedkylning, medfödda missbildningar eller mekaniska skador, till exempel trampskador.

Plötsliga dödsfall äldre lamm

Några olika orsaker kan vara gasbrand, stängningsskador, lunginflammation eller invärtes parasiter som stora magmasken eller stora leverflundran.

Plötsliga dödsfall tackor

Några olika orsaker kan vara skador från till exempel lamningen, lunginflammation, lamningsförflamning, juverinflammation eller invärtes parasiter som stora magmasken eller stora leverflundran.

Rovdjursangrepp

Rovdjursangrepp av björn, varg, lo och räv förekommer och kan ge skador eller döda djur. Även fåglar, till exempel korp, kan angripa lamm. Både korp och räv kan lära sig att plocka små eller svaga lamm i flocken. Om fåren inte kommer undan ett angrepp kan många djur dö.

Skador orsakade av hund

Det händer att hundar kommer in i fårgruppen och stressar djuren. Ibland angriper de fåren med bit- och rivskador som följd. Beroende på skadornas omfattning och var de sitter fattas beslut om behandling eller avlivning.

Slidframfall

Slidframfall kan förekomma innan lamning och är vanliga hos feta tackor. En annan orsak är östrogenliknande ämnen som finns naturligt i vissa växter, till exempel rödklöver. Slidframfallet kan vara olika stort och ses som en boll som hänger ut ur slidmyrningen, särskilt när tackan ligger ner. Det finns framfallsselar som kan användas för att hålla slidframfallet på plats men då behöver tackan extra tillsyn i samband med lamningen eftersom selen kan hindra lamningen. Tackor med slidframfall får ofta tillbaka framfallen vid nästa dräktighet så det är lämpligt att sätta upp dessa tackor på slaktlistan.

Spenar som är täta

Ibland saknas spenöppningar eller så kan det vara stopp högre upp i spenen så mjölken inte kommer ut. Det kan vara medfött eller ha uppkommit som en följd av skador på spenkanalen vid förra årets digivningsperiod. Täta spenar lämnas ifred. Stödmata lammen om det behövs och sätt upp tackan på slaktlistan.

Stelkramp

Stelkramp hos får orsakas av klostridiebakterier som finns i jord. Bakterierna trivs i djupa sår och kan växa till i sticksår eller vid andra infektioner, till exempel vid öronmärkning. Djuren blir stela och får sedan kramper innan de dör. Sjukdomen går inte att behandla men vaccination ger skydd.

Stångningsskador

Stångningsskador är vanligast i grupper med bagglamm och kan ses antingen som skador eller som plötsliga dödsfall.

Testiklar som inte vandrar ner i pungen

Ibland vandrar inte den ena eller båda testiklarna ner i pungen. Dessa lamm hittar du genom att känna på pungen. Om bagglamm ska behållas som avelsbaggar ska testiklarna vara normalt utvecklade och på rätt plats nere i pungen.

Trumsjuka

Trumsjuka kan uppstå om får äter kraftigt bete med högt klöverinnehåll eller på stall när djuren äter kraftfoder. Det kan också drabba napplamm. Den gas som bildas i förmagarna fastnar i magens vätska och bildar skum som djuret inte kan rapa upp. Djuren blir uppsvullna och får svårt att andas för att förmagarna tar upp mycket plats i bukhålan. Ibland kan djur med trumsjuka behandlas genom att ändra ytspänningen i förmagarna med olika medel, till exempel rapsolja. Förebygg genom att vara försiktig vid alla foderbyten.

Ulltapp

Ulltapp kan bero på flera saker, bland annat löss, proteinbrist i foderstaten eller kall väderlek. Ofta har fåren blivit klippta i samband med kallt väder vintertid. Om det är minusgrader hos djuren i fårhuset kan stressen från kylan leda till fläckvis ulltapp, främst på ryggen hos fåret. Dessa djur behöver hjälp att hålla värmen genom en torr och dragfri inomhusmiljö och gott om halm så att djuren kan gräva ner sig för att hålla värmen. De behöver också en väl sammansatt foderstat med hög grovfoderandel.

Får med ulltapp ses ibland i samband med kalla perioder på vintern. Både fukt och drag har betydelse för hur fåren klarar kyla. Redan vid 15 grader kan nyklippta får behöva extra foder för att hålla värmen.

Fotograf Lena Stengärde

Urinsten

Urinsten är vanligast hos baggar eller bagglamm som får kraftfoder. Urinsten täpper till urinröret och hindrar djuret från att urinera. Tidiga symptom som ses är oroliga djur med trängningar, men som har svårt att få ut urin. Tillståndet är smärtsamt och svårbehandlat. Förebygg genom att säkerställa att det alltid finns fri tillgång till rent vatten av god hygienisk kvalitet. Ibland saltas fodret för att öka vattenintaget hos djuren. Rådgör med foderrådgivare och veterinär för åtgärder.

Ta tempen om du ser avvikande beteenden hos dina djur. Då får du reda på om de har undertemperatur eller feber.
Fotograf Lena Stengärde

Friskt vatten av god hygienisk kvalitet behöver alla djur. Risken för urinsten ökar om baggar dricker för lite.
Fotograf Annika Arnesson

Slaktplanering, slaktmognadsbedömning och köttkvalitet

För en bra och lönsam produktion med friska djur behövs planering och att rätt åtgärder görs. Börja med att ta reda på när slakterierna vill ha djur och betalar bäst. Lär känna din besättning. Vad är normal tillväxthastighet och levandevikt vid slakt samt hur känns lammen när de är slaktmogna? Agera om djuren inte växer som förväntat.

Vägning och hantering

Att bedöma ett lamms vikt utan att väga det är omöjligt. Är det smidigt att väga är det också troligare att det blir gjort, skaffa därför en väl fungerande våg samt gärna en enkel hanteringsränna. Våg och slaktmognadsbedöm minst en gång per månad eller oftare i början på betessäsongen och minst varannan vecka från mitten av sommaren.

Slaktplanering

På hösten är det många som vill slakta. Ta kontakt med slakteriet på våren för att bestämma slaktveckor. Ekonomiskt är det dåligt att skicka alla lamm till slakt vid ett tillfälle då de kommer variera i storlek och slaktmognad. Speciellt under hösten har slakterierna problem med för låtta och inte slaktmogna lamm som är olönsamma att slakta. Väger lammet under 12 kg slaktat utgår ofta ingen betalning alls. Om det inte finns möjlighet att ställa in lamm som är för små på hösten, sälj dem så snart som möjligt till specialiserade uppfödare för slutgödning.

Var noga med att lammen inte är äldre än ca 12 månader vid slakt, då finns risk att de klassas som får och betalas mycket sämre.

Gå igenom lammen i början av augusti och bestäm vilka lamm som har förutsättningar att bli slaktmogna under betessäsongen eller som måste slutgödas på stall. I tabell 3 visas beräkning av förväntad slaktvecka utifrån lammets vikt och tillväxt vid en viss vecka.

Levandevikt

Slakterierna efterfrågar vanligen slaktkroppar som väger cirka 16 till 23 kg. Ett levande lamm bör därför inte väga mindre än 42 kg vid slakt, gärna mer. Ibland kan det vara en god affär att lägga på några kilon men lammet får inte redan vara så stort att dess tillväxtkurva börjat plana ut. I det skedet ökar risken för att lammet börja ansätta fett samt att varje extra kilo kroppsvikt kräver mycket mer foder än när lammet är i tillväxtfas. Om avräkningspriset sjunker till nästa slakttillfälle kan det vara bättre att skicka vid lite lägre vikt under förutsättning att lammen är slaktmogna.

Slaktutbyte

Lär känna besättningens djurmateriel för att veta lagom levandevikt vid slakt. Förhållandet mellan djurets levandevikt och slaktkroppsvikt är slaktutbytet och anges i procent av levandevikten. I tabell 4 visas hur slaktutbytet beräknas. Slaktutbytet kan variera från under 40 % till dryga 50 % av levandevikten. Generellt har tacklamm, snabbvuxna lamm eller unga lamm högre slaktutbyte jämfört med bagglamm, långsamväxande lamm eller äldre lamm. Tacklamm sätter också fett vid en lägre levandevikt än bagglammen. Därför bör tacklamm slaktas vid en något lägre levandevikt än bagglamm.

De flesta lammproducenter har erfarenhet av att slaktutbytet varierar mellan leveranser vid olika årstider. Skillnaderna kan bero på att vägningen av de levande djuren gjorts vid olika förhållanden. Ett lamm som vägs med blöt päls eller är våmfylld då det just ätit eller druckit, fått nytt bete eller ätit blött foder kommer tappa mer av sin levandevikt vid slakt än ett lika tungt men torrt lamm som inte ätit och druckit innan levandevägningen. Andra felkällor

Tabell 3. Beräkning av förväntad slaktvecka utifrån vikt vid senaste vägning, senaste vägd vikt, önskad levandevikt vid slakt samt tillväxt. Exempel: om lammet väger 25 kg i vecka 24 kommer det väga 45 kg vecka 36 vid en tillväxt på 0,25 kg per dag.

(Planerad levandevikt slakt, kg - vikt, kg senaste vägning)
(Tillväxt kg/d*7 d)

+ veckonr. vid vägning = slaktvecka

Tabell 4. Beräkning av slaktutbyte. Om lammets levandevikt är 40 kg vid slakt och slaktkroppen väger 16 kg blir slaktutbytet 40 %. Hud, inälvor huvud m.m. utgör i detta fall 24 kg (60 %) av det levande djurets vikt.

slaktkroppsvikt (kg) x 100 = Slaktutbyte (%)
Levandevikt (kg)

kan vara att vägningarna för olika grupper gjorts varierande antal dagar innan slakt eller problem med vågen. Se till att vågen är kalibrerad och står plant vid vägningen.

Klassning

Slaktkropparnas fettinnehåll och kroppsform uppskattas enligt EUROP-systemet genom bedömning av en av Jordbruksverket godkänd klassificerare.

I EUROP-systemet används fem fettgrupper, betecknade med 1, 2, 3, 4 och 5. Varje huvudgrupp kompletteras med + eller - (t. ex 2+ eller 2-) vilket totalt ger 15 fettgrupper. Lamm fetare än cirka 3 till 3+ leder vanligen till avdrag på avräkningspriset då överskottsfett måste putsas bort och kasseras. Mycket magra lamm ger också lägre avräkningspris då det påverkar produktkvaliteten negativt.

Vid klassning av kropps-konformation i EUROP-systemet används fem huvudklasser, E, U, R, O och P. Varje huvudklass kompletteras med + eller - (t. ex R+ eller R-), vilket ger totalt 15 kroppsformsklasser. En slaktkropp från ett lamm där bog, rygg samt lår är insjukna och omusklade bedöms vara i klass P. En slaktkropp från ett väl utvecklat och muslat lamm där bog, rygg och lår är runda och väl fyllda klassas i U till, i bästa fall, E. Den kroppsdetalj som är minst utvecklad kommer att starkt påverka den sammanvägda bedömningen av slaktkroppen. De flesta slakterier betalar betydligt bättre för slaktkroppar som uppnått en viss lägsta klass jämfört med kroppar som inte uppnått gränsen.

Vid slaktmognadsbedömning av lamm kan det vara lättare att känna på revbenen något högre upp än vad bilden visar. Fotograf Annika Arnesson

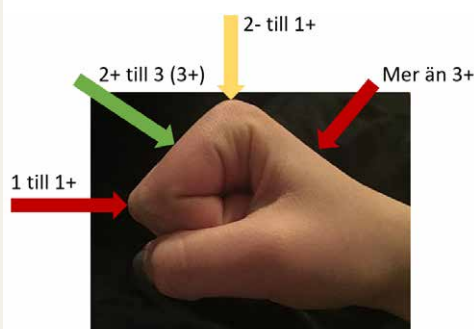
Slaktmognadsbedömning

Lammen ska både hålla rätt vikt vid det planerade slaktdatumet och vara slaktmoget. Vanligen bedöms ett lamm med fettgrupp 2 till 3+ och kropps-konformation minst O+ som slaktmoget.

Genom att känna på lammets revben kan man få en uppfattning om det levande lammets fettansättning och därmed slaktmognad. För fingrarna tvärs över lammets revben strax bakom frambenet upp mot ryggen. Jämför sedan med hur det känns då du drar med dina fingrar tvärs över fingrarna, knogarna och översidan på din knutna hand (figur 1).

Figur 1. Så här kan du använda din hand vid bedömningen av lammens fettansättning.

Fett-grupp	Fettansättning	Hur känns hullet över revbenen jämfört med den knutna handen?
1 till 1+	Alldeles för magert, inte slaktmogen	Som de mittersta fingerlederna
2- till 2	Något för magert	Som knogarna
2+ till 3 (3+)	Lagom, slaktmogen	Som fingrarnas ovansida
Mer än 3+	Stor risk för fettavdrag	Som handens ovansida

Handen illustrerar hur du kan jämföra vad du känner på lammet med olika delar av din hand och på så sätt bedöma graden av fettansättning.

Källa: Lammylyftet, Bild: Wikipedia, skapare Sofia Svan.
Bearbetning Therese Östrand, Annelie Carlsson SLU

Andra sätt att bedöma fettansättningen är att känna i ljumsken eller vid svansroten. Ta ett rejält tag i ljumsken med tummen och pekfingeret så högt upp du kan. Knip åt och dra neråt. Det ska kännas som en cykelslang utan luft. Om det rullar med en massa fett, luft i slangen, har lammet för mycket fett. Om du känner vid svansroten ska du dra över svanskotorna med tummen och pekfingeret.

Du ska kunna känna kotorna. Gör du inte det har lammen troligen för mycket fett.

När du bedömer det levande lammets kroppsform ska du känna på bogarna, ryggmuskeln och låren. Det är dessa detaljer som är värdefullast och därför de som bedöms vid klassningen av slaktkroppen, se figur 2.

Figur 2. Slaktmognadsbedömning av kroppskonformation på levande djur.

Ryggmuskel

Känn mitt på ryggen mellan revbenen och höfterna.

Är ryggen bred, och håller en bra bredd hela vägen från bog till kors, samt har runda och fyllda ryggmuskler får den en högre klassning.

Är ryggen smal och/eller smalnar av kraftigt mot bogen och/eller har plana eller till och med insjunkna ryggmuskler får den en lägre klassning.

Lår

Känn både på lårets in- och utsida.

Är låret väl rundat, fyllt och djupt på båda sidor klassas det högre.

Är låret grunt, plant eller till och med insjunket blir klassningen lägre.

Bog

Känn runt bogarna.

Är bogen bred, väl musklad, rundad och fylld klassas den bättre.

Är bogen smal, plan eller till och med insjunket blir det låg klassning.

Fotograf Annika Arnesson

Köttkvalitet

Begreppet köttkvalitet innefattar ett stort antal egenskaper och parametrar, allt från var och hur köttet är framtaget till dess smak och färg. Vad som är viktigt och bra kvalitet varierar mellan personer.

I ett projekt, "Lammlyftet" identifierades egenskaper och riktvärden (tabell 6) som mycket viktiga för att köttet ska ha hög och jämn kvalitet på de av många konsumenter prioriterade kvalitetsegenskaperna storlek, smak, mörhet, saftighet och (bakteriologisk) hållbarhet.

En del egenskaper kan producenten påverka, andra är slakteriets ansvar. Brister någon del i kedjan påverkas slutprodukten till konsument negativt. Utöver egenskaperna i tabellen är det viktigt att djuren inte stressas de sista veckorna innan slakt då det kan påverka smak, mörhet, saftighet och (bakteriologisk) hållbarhet negativt.

Tabell 6. Egenskaper och riktvärden i Meat Standard Sweden lamm (MSS) samt dess påverkan på köttets kvalitet.

Egenskaper	Riktvärde	Påverkar kvalitetsegenskaperna
Storlek på slaktkroppen	Slaktvikt: 16–24 kg	Detaljens storlek, mörhet
Kroppsform	Klass: O+ till E+	Mörhet
Fettgrupp	Fettgrupp 2 till 3+ (liten till ordinär)	Mörhet, saftighet
Ålder vid slakt	Högst 12 månader	Mörhet, smak
Tillväxt två veckor innan slakt	Lägst 100 gram/dag	Mörhet, saftighet, hållbarhet
Slaktkroppens renhet	Lammet ska vara rent och torrt vid slakt	Smak, hållbarhet
Temperatur i slaktkroppen vid pH = 6,0	Mellan 8–18°C	Mörhet, saftighet
Temperatur i kylrum	Mellan 0–5°C	Mörhet, saftighet, hållbarhet
Mörningstid från slakt till konsument	Minst 10 dagar	Mörhet, smak, saftighet

Källa: Lammlyftet, projektägare LRF.

Fårstallet

Ett fårstall ska vara säkert för skötare och djur och ge fåren en bra djurmiljö så de håller sig friska samt har förutsättningar att producera bra. Samtidigt ska det vara ekonomiskt, flexibelt, lättskött och ge möjlighet till god arbetsmiljö.

Byggnaden

Får mår bra i välventilerade men dragfria byggnader. Oisolerade stall fungerar utmärkt. Väggarna ska vara täta upp till ca 1,5 m höjd eller mer beroende på ströbäddens höjd. Liggplats ska vara torr och ren och luften dammfri. Fönster eller andra insläpp för dagsljus och lämplig belysning ger bra arbets- och djurmiljö.

Planera stallet så det blir praktiskt att ha tillsyn över djuren, gödsla ut, ströa och utfodra. En uppvärmningsbar herdekammare, gärna med tillgång till varmt vatten, förenklar vid lamningen. Stallet utformas så djuren kan bete sig naturligt samt har plats att röra sig och ligga ner samtidigt. Gott om utrymme gör stallet trivsammare, mer lättarbetat, kräver mindre strö och förebygger ohälsa. Vårllamms- och vinterllammsproduktion, där lammen hålls inomhus långa perioder, är mer platskrävande än höstllammsproduktion.

Det ska finnas utrymme där sjuka eller skadade djur kan placeras individuellt och avskilt från övriga djur. Utrymmet ska ha ett klimat som djuren är vana vid. För djur som går ute under den kalla årstiden eller som hålls i stallar med utomhusliknande klimat under vintern ska det finnas behandlingsplatser som vid behov går att värma upp. Utrymmet bör kunna värmas upp till +10 °C inom 1 timme.

Inredning och utfodring

Inredningen ska vara flexibel. Det är viktigt att ha gott om grindar och kunna dela upp fårflocken i flera grupper utifrån deras näringsbehov, hull, ålder, kön, lammade/olammade med mera. Se till att det finns gott om lammingsboxar, anpassa antalet efter djurantal och lammningsperiodens längd.

Alla djur ska kunna äta kraftfoder samtidigt och det måste finnas gott om plats vid grovfoderhäckar, mineralfoder- och vattenplatser. Vid för hög beläggning begränsas de ranglåga djurens foderkonsumtion. Fodergrindar som är konstruerade så att djuren inte kan dra ut fodret samt att tackor och lamm inte kan ta sig upp på foderbordet minskar foderspillet.

Väl gruppindelad stall med höjbara foderbord möjliggör bra gruppindelning och minskar foderspillet.

Fotograf Annika Arnesson

För att ge djuren en bra ätställning men också för att hindra lamm att komma upp på foderbordet och minska foderspillet bör höjden på foderbordet kunna anpassas till den växande ströbädden. Vid fasta foderbordsgrindar kan klövpall användas eller att ströbädden gödglas ut under vintern. Utgödsling får inte ske när djuren är i stallet, då finns risk att de blir sjuka. Ventilera väl innan ny halm läggs in och djuren får tillgång till stallet.

Foderplatser utomhus ska hållas rena alternativt vara flyttbara. Låt inte lamm gå ut i rastfålla som tackorna eller andra får haft tillgång till under det senaste året då det kraftigt ökar risken för problem med parasiter och andra problem.

Långsträigt foder och fodergrindar som inte hindrar att djuren drar ut foder kan ge mycket stort och dyrbart foderspill. Foderspill och dålig foderhygien kan också ge sjukdomar hos fåren. Fotograf Annika Arnesson

Vatten

Alla får måste ha tillgång till dricksvatten av god kvalitet och kunna dricka när de vill. Det dagliga vattenbehovet varierar boende på hur torrt fodret är och om tackan ger di eller inte. En digivande tacka med flera lamm behöver ca 10 liter vatten per dag, mer om grovfodret är torrt. Får föredrar en öppen vattenspegel, flottörvattenkoppar eller vattenkar kopplade till vattenledning är bra val. Det förenklar arbetet och säkerställer att djuren har fri tillgång till vatten. Dricksvattenflödet bör vara minst 3–4 l/min. Ovan sidan på vattenkoppen eller vattenkaret bör vara ca 0,5 m från golvytan för vuxna tackor, hälften så högt för lamm. Om vattenkoppen eller karet kan höjas i takt med att ströbädden växer minskar risken för att vattnet blir smutsigt eller att lamm ramlar ned i vattnet och drunknar.

Hanteringsfålla, våg

En hanteringsfålla i stallet med våg och genomtänkta vägar från boxarna förenklar arbetet med att väga tackor och lamm och kan användas vid till exempel sortering eller klippning. Bra hjälpmedel spar tid och djuren stressas mindre.

Tips på mer information om regler och byggnader:

Byggnader för lammproduktion.
2016 Jordbruksinformation 4–2016,
Jordbruksverket.

Jordbruksverkets hemsida om skötsel och stallmiljö för får för aktuell information om minimikrav för boxyta, ventilation, stallmiljö etc.

Om du står i begrepp att bygga nytt stall eller ändra en befintlig byggnad kan det krävas förprovning innan du kan starta ombyggnaden. Hör av dig till Länsstyrelsen för besked.

Ekologisk fårskötsel

Samtliga produktionsformer som beskrivs i handboken kan idag bedrivas enligt de regelverk som definierar ekologisk produktion. I begreppet ekologisk produktion innefattas vanligen att produktionen ska vara certifierad, att djuren ska ges foder som är ekologiskt framtaget samt att de ska skötas och hållas utifrån aktuellt regelverk. De ekonomiska stöd som finns för ekologisk produktion när detta skrivs 2023 är knutna till att produktionen är certifierad utifrån de EU-ekologiska reglerna med Jordbruksverket som huvudman. För att få merbetalning för ekologiska produkter krävs oftast att produktionen också är certifierad enligt KRAVs regelverk.

Kontakta ansvariga organisationer och myndigheter för mer information om aktuella regler.

Fotograf Lena Stengärde

Vi arbetar med får

Intresseorganisationer

Svenska Fåravelsförbundet

www.faravelsforbundet.com

är en intresseorganisation för fåragare. Som medlem i förbundet ingår tidskriften Fårskötsel, tips om kurser, kontakter med andra fåragare med mera. Det finns lokala distriktsföreningar i hela landet.

Fårkontroll-Elitlamm

www.elitlamm.com

Svenska Fåravelsförbundet ansvarar på uppdrag av Jordbruksverket för den svenska fårkontrollen. Det webbaserade programmet Elitlamm används i fårkontrollen för härstamningsregistreringar och för att hantera uppgifter om djuren inför beräkningar av avelsvärde.

Elitlamm innehåller funktioner för produktionskontroll, stalljournal med mera och vänder sig till avels- och produktionsbesättningar, fritidsbesättningar och besättningar som inriktar sig på bevarandearbete.

Lammproducenterna

<https://lammproducenterna.se>

är en ideell förening för lammproducenter. Föreningen verkar för en rationell, lönsam och marknadsanpassad lammköttproduktion i Sverige. De arbetar också för att öka och sprida kunskap om lammköttproduktion samt att som branschorganisation representera lammköttproducenter.

LRF

www.lrf.se

Lantbrukarnas Riksförbund, LRF, är en partipolitiskt obunden intresse- och företagargrupp för de gröna näringarna. Branschavdelningen LRF kött arbetar med frågor som rör lammköttproduktion.

Djursjukvård och rådgivning inom hälsa och veterinärvård

Gård & Djurhälsan

www.gardochdjurhalsan.se

Gård & Djurhälsan Får har verksamhet i hela Sverige. De arbetar med strategisk rådgivning i besättningar och bevakar hälsoläget i den svenska fårproduktionen. Du kan ansluta din besättning till rådgivningspaket där veterinärerna hjälper till med besättningsproblem och förebyggande djurhälsoarbete. Gård & Djurhälsan arbetar även med kontrollprogrammen Maedi Visna och Klövkontrollen. Det finns mycket användbar information om djurhälsa och sjukdomar på deras hemsida.

Statliga veterinärer

Distriktsveterinärerna

www.distriktsveterinärerna.se

bedriver akutsjukvård när du behöver hjälp med sjuka djur. De gör också förebyggande djurhälsoarbete i fårbesättningar. De är rikstäckande och bedriver jourverksamhet dygnet runt.

Privatpraktiserande veterinärer

Det finns privata veterinärer som bedriver akutsjukvård när du behöver hjälp med sjuka djur. Vissa gör också förebyggande djurhälsoarbete i fårbesättningar. Leta via nätet för att hitta privatpraktiserande veterinär i ditt område.

Vidilab

www.vidilab.se

Vidilab erbjuder träckprovsanalyser för får. Via deras hemsida kan provtagningspaket beställas. De har även rådgivning för tolkning av provsvar

SVA

www.SVA.se

Statens Veterinärmedicinska Anstalt erbjuder analys av prover för parasiter och sjukdomar, se nedan under statlig verksamhet för mer information om SVA.

Rådgivning inom bygg, ekonomi, foder och produktionsuppföljning

Gård & Djurhälsan

www.gardochdjurhalsan.se

Gård & Djurhälsan Får har produktionsrådgivare som erbjuder rådgivning inom ekonomi, foder och uppföljning. Det finns mycket användbar information om utfodring skötsel och ekonomi på deras hemsida.

Hushållningssällskapet

www.hushallningssallskapet.se

Hushållningssällskapet har produktionsrådgivare som erbjuder rådgivning inom bygg, ekonomi, foder och uppföljning.

Växa

www.vxa.se

Växa har produktionsrådgivare som erbjuder rådgivning inom bygg och foder.

Rådgivarna

www.radgivarna.nu

Rådgivarna har produktionsrådgivare som erbjuder rådgivning inom bygg, foder och uppföljning.

Lammrådgivare

Produktionsrådgivare som arbetar självständigt eller tillsammans finns. De kan erbjuda rådgivning inom bygg, ekonomi, foder och uppföljning. Leta via nätet för att hitta alternativ i ditt område.

Statlig verksamhet

Jordbruksverket

www.jordbruksverket.se

Jordbruksverket är förvaltningsmyndighet för jordbruk och landsbygd. Här hittar du information om lagar, regler och stöd, men även publikationer om fårhållning. Fåråret är en av dessa publikationer.

Länsstyrelsen

www.lansstyrelsen.se

Länsstyrelsen arbetar bland annat med landsbygdsutveckling. De handlägger och beslutar om förprovning av stallar, stöd och miljöersättningar och kontroller av stöd, djurvelfärd och livsmedel.

SVA

www.sva.se

Statens veterinärmedicinska anstalt arbetar för att främja djurs och människors hälsa genom att arbeta med diagnostik, forskning, beredskap och rådgivning. Det finns mycket användbar information om djurhälsa och sjukdomar på deras hemsida.

SLU

www.slu.se

Sveriges lantbruksuniversitet bedriver forskning och utbildar lantbrukare, veterinärer, produktionsrådgivare m. fl. inom fårproduktion. Det finns mycket användbar information från forskning på får på deras hemsida.

Övrigt

Svensk Lantbrukstjänst AB

www.svensklantbrukstjanst.se

Svensk Lantbrukstjänst AB sköter hämtning på gård av döda djur som ska till destruktionsanläggning. De utför också obduktionstransporter av djur till landets obduktionsplatser.

Här hittar du mer information

Boken Får av Erik Sjödin, m fl., Natur och Kultur (Upplaga 8, ISBN: 9789127117860) tar upp allmänt om svensk fårproduktion.

Följande organisationer är exempel på sådana som har broschyrer, rapporter och annat informationsmaterial om får- och lammproduktion på sina hemsidor.

- Gård och Djurhälsan, www.gardochdjurhalsan.se
- Jordbruksverket, JV, www.jordbruksverket.se
- Lammproducenterna, www.lammproducenterna.se
- Lantbrukarnas riksförbund, LRF, www.lrf.se
- Svenska Fåravelsförbundet, SF, www.faravelsforbundet.com
- Statens veterinärmedicinska anstalt, SVA, www.sva.se
- Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, www.slu.se

Mönstring pågår för att utvärdera årets lamm. Fotograf Annika Arnesson

FÅRÅRET 2023

– En handbok för dig som har får

Fårböndernas bästa tips

Här delar några vana fårägare med sig av sina bästa tips för en lyckad lammproduktion.

- För en uthållig produktion behöver du hålla koll på ekonomin, fodret, hullet, parasiterna och att stallet är lättarbetat.
- Lär känna dina får och titta på dem dagligen. Finns det djur som avviker? Vänta inte om något behöver åtgärdas. Fåren maskerar att de inte mår bra så länge de kan.
- Anpassa djurmaterialet så att det passar verksamheten.
- Ha en plan för produktionen men var beredd att ändra den när det behövs. Anteckna så att du kommer ihåg och kan följa upp.
- Väg lammen regelbundet för att kontrollera hur de växer och slaktmognadsbedöm inför slakt.
- Gör foderstater, använd ditt bästa grovfoder och bete till växande lamm, högdräktiga och digivande tackor. Komplettera vid behov grovfodret med rätt kvalitet på kraftfoder.
- Känn ofta på fåren för att avgöra hullet. Får ska vara i medelgott hull. Åtgärda foderstaten i tid så att de inte blir för tunna.
- Håll rent på foderbord eller foderplatser och se till att alla får har gott om plats att äta. Ta bort foderrester så att fåren inte måste äta upp de grövsta delarna.
- Fåren ska alltid ha tillgång till friskt vatten av god hygienisk kvalitet.

Välklippta Gutefår på sommarbete. Optimal beteshöjd för får är 4-10 cm.
Fotograf Jesper Eggertsen

Europeiska jordbruksfonden
för landsbygdsutveckling. Europa
investerar i landsbygdsområden

Med stöd från
**VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN**

Gård&Djurhälsan
FRISKA DJUR GER VÄLMAENDE GÄRDAR

VÄXA